

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

Svenska kyrkans kulturarv - Forskningsöversikt 2009-2014

Erika Persson, Eva Löfgren & Ola Wetterberg

GÖTEBORGS UNIVERSITET

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

Svenska kyrkans kulturarv - Forskningsöversikt 2009-2014

Erika Persson, Eva Löfgren & Ola Wetterberg

GÖTEBORGS UNIVERSITET

© ERIKA PERSSON, EVA LÖFGREN & OLA WETTERBERG 2014

ISBN: 978-91-88101-00-6

ISSN: 1101-3303

Tillgänglig på internet via Göteborgs universitets publikationer GUPEA, <http://hdl.handle.net/2077/37772> samt via *Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet* <http://conservation.gu.se> Arbetet har tillkommit i samarbete med Svenska kyrkans forskningsavdelning, Uppsala.

Omslag: Kinne Vedums kyrka, Götene pastorat, våren 2014. Foto Eva Löfgren

Innehåll

INLEDNING	4
Avgränsningar och begrepp	4
FORSKNING OM DET KYRKLIGA KULTURARVET 2009 - 2014	6
Institutioner för konstvetenskap	6
Institutioner för kulturvård	8
Andra institutioner för studier av kultur och samhälle	14
Institutioner för historia	15
Institutioner för arkeologi	17
Institutioner för teologi och religionsvetenskap	19
Arkitekturskolor	22
Institutioner för teknik och miljö	23
Övriga forskningsaktörer	24
Antologier, konferenspublikationer och samproduktioner	25
SLUTSATSER	31
Aktiva forskningsmiljöer	31
Kulturarvssyn och forskningsmotiv	31
Reflektioner	33
REFERENSER	35
BILAGA. Tabell över forskningsprojekt	50
INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD. TIDIGARE UTGÅVOR I URVAL	54

Inledning

Följande forskningsöversikt har genomförts vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, och är en del av forskningsprojektet ”Gamla kyrkor – nya värden. Bruk och förvaltning av kyrkor i ett förändrat samhälle” som finansieras av Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkan (se *Institutionen för kulturvård*). Arbetet har utförts i samverkan med Svenska kyrkans forskningsenhet, som också har stått för en del av finansieringen. Rapporten färdigställdes inför konferensen ”Kyrkligt kulturarv som minne och möjlighet” (Kyrkokansliet, Uppsala 1-2 oktober 2014) och kompletterades efter synpunkter som framkom vid konferensen.

Syftet med forskningsöversikten är att redogöra för den kunskap om Svenska kyrkans kulturarv som har producerats vid lärosäten/i akademiska miljöer under de senaste fem åren. Avsikten är att reflektera över kunskapens innehållsmässiga fokus och omfattning samt ge en bild av graden av forskningsaktivitet vid de olika institutionerna. Därför har också pågående forskningsprojekt, där projektbeskrivningen utgör den enda kunskapsprodukten, inkluderats i arbetet.

Forskningsöversikten grundar sig på litteraturstudier och sökningar i databaser och på universitetens hemsidor. Publicerat material i Sverige har sökts i Swepub och Libris. Det breda sökordet som använts är kyrk* år: 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014. Det har kompletterats med en smalare sökning som kyrk* OCH kulturarv/kultur*/historia. Vi har också sökt internationella publikationer om svenska kyrkans kulturarv via Göteborgs universitetsbiblioteks artikel- och litteraturdatabaser (sökning: ”Church of Sweden” samt Church of Sweden” OCH ”heritage”). Litteratursökningarna har kompletterats med material ur projektarkivet för ”Religious Heritage in Transformation”, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Vad gäller forskningsprojekt har sökningar gjorts i projekt databasen Sweden ScienceNet och forskning.se samt i projekt databaserna för följande forskningsfinansiärer: Riksantikvarieämbetet, Vetenskapsrådet, Formas, Riksbankens Jubileumsfond, Berit Wallenbergs stiftelse. Forskningsprojekt har även sökts via universitetens webbplatser.

Avgränsningar och begrepp

Översikten omfattar såväl publicerade forskningsresultat (artiklar, litteratur, rapporter) som projektansökningar och examensarbeten. Vi har också valt att inkludera publikationer som har tillkommit i samverkan mellan exempelvis kulturmiljösektorn och ett lärosäte eller som på annat sätt har stark anknytning till en akademisk miljö. Vi har inte tagit personlig kontakt med forskare och yrkesverksamma, vars planerade eller pågående projekt presenteras på internet.

Översikten sträcker sig fem år tillbaka i tiden, från 2009 fram till första halvåret av 2014. För litteratur gäller publikationsdatum. I vissa fall gör vi också hänvisningar till äldre litteratur som är av stor vikt för förståelsen av den aktuella forskningen.

Begreppet ”det kyrkliga kulturarvet” som anges i uppdragsbeskrivningen används och förstås på olika sätt i olika sammanhang. Vi har valt att ta fasta på den innebörd som förmedlas dels i Svenska kyrkans egna texter, dels i de regeringsskrivelser som behandlar frågan om kyrkoantikvarisk ersättning. I dessa sammanhang förekommer ingen formell definition, men det framgår tydligt att begreppet syftar på de

materiella spåren av kyrkans förflutna, motsvarande det som i kulturmiljölagen kallas ”kyrkliga kulturminnen” (Kulturmiljölagen, SFS 1988:950, kap.4).

På Svenska kyrkans hemsida, under rubriken ”Kultur och kulturarv”, står exempelvis: ”Det kyrkliga kulturarvet - kyrkobyggnaden, kyrkogården och dess omgivning - är betydelsefullt. Det är ett arv som handlar om identitet på många plan, såväl religiöst och historiskt som kulturellt. Varje kyrka berör frågor om tro, gudstjänst och arkitektur, traktens historia och de människor som levt och lever där” (Svenska kyrkan, Kultur och kulturarv). I skriften *Levande arv Teologisk eftertanke och praktiska råd vid förändring och bevarande av kyrkobyggnader* som gavs ut 2007, står att kulturarvet är ett ”genuint kyrkligt intresse som Svenska kyrkan bejakar. Kyrkomiljön och dess byggnader och kyrkogårdar är en tillgång.” (Sundman 2007, s134).

I regeringens skrivelse om kyrkoantikvariska frågor 2009 används begreppet i samma bemärkelse: ”Det kyrkliga kulturarvet har byggts upp under närmare ett årtusende [...]. Det är ett levande kulturarv som genom århundradena fortlöpande har använts och alltjämt används för samma ändamål. Var och en har möjlighet att uppleva *kyrkobyggnaderna och deras inventarier* som historiska och antikvariska minnesmärken, och ta del av konst och arkitektur.” (Kulturdepartementet 2009:3, vår kursivering). Begreppet återkommer i skrivelsen om den kyrkoantikvariska ersättningen från 2014: ”Den kyrkoantikvariska ersättningen har stor betydelse för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet” (Kulturdepartementet 2014:1).

Översikten kommer därför ta upp sådan forskning som behandlar kyrkobyggnader, kyrkogårdar och föremål. Den kommer också behandla forskning som har kulturarviseringen (*heritagization*) av kyrkorna och tingen som sitt studieobjekt, det vill säga den process genom vilken någonting får betydelsen av kulturarv. Översikten omfattar inte forskning om liturgi, kristna högtider eller andra former av religiösa praktiker, vilka skulle kunna definieras som Svenska kyrkans *immateriella* kulturarv. Det bör dock betonas att gränsen mellan materiellt och immateriellt kulturarv är flytande och överlappande, till exempel i kyrkornas många fysiskt gestaltade symboler, trosföreställningar och värderingar.

Forskning om det kyrkliga kulturarvet 2009 - 2014

I följande genomgång sammanfattas publikationer och projekt i referat där forskningens syfte och frågeställningar särskilt lyfts fram. Med undantag av antologier och samproduktioner, vilka redovisas under en separat rubrik, har vi valt att sortera publikationer och forskningsprojekt under respektive institution. Valet var inte självklart, och som diskuteras under rubriken *Slutsatser* finns andra möjliga sätt att ordna materialet.

Notera att forskningsprojekten också listas i en bilaga där samtliga projekt är sorterade i en tabell med uppgifter om projektledare, år och finansier. Litteratur och internetreferenser finns förtecknade i referenslistan.

Institutioner för konstvetenskap

Det konsthistoriska inventeringsprojektet ”Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium” påbörjades 1912, bara några år efter att konsthistoria hade blivit en egen akademisk disciplin. Det har påpekats i flera sammanhang att kyrkorna och deras inventarier spelade en central roll i formeringen av det nya ämnet (Åman 2008, Lindblad 2009, Liepe 2014). Vice versa kan också sägas att det konsthistoriska perspektivet har satt stor prägel på konstruktionen och innehållet i kyrkorna, såsom kulturarv, och därmed även på förvaltningen av kyrkobyggnaderna (Hillström 2012).

”Sveriges kyrkor” resulterade i monografier innehållande beskrivningar av enskilda kyrkor och deras inventarier. Vitterhetsakademien stod för huvudmannskapet fram till slutet av 1970-talet, då det övertogs av Riksantikvarieämbetet som drev projektet fram till 1992 när avvecklingen påbörjades. Sedan dess har verksamheten pågått inom ramen för andra projekt.

1996-2001 genomfördes ”Sockenkyrkoprojektet. Kulturarv och bebyggelsehistoria” som finansierades av Riksbankens Jubileumsfond och Vitterhetsakademien och bedrevs som ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt. Det frångick ”Sveriges kyrkor” på så vis att det syftade till att ge en statistiskt grundad översikt över de svenska sockenkyrkornas tillkomst och förändringar, från medeltid fram till idag. Resultaten publicerades i landskapsrapporter, avhandlingar, artiklar, symposier, föredrag och en slutrapport, *Sockenkyrkorna. Bebyggelsehistoria och kulturarv*, som utkom 2008 (Dahlberg & Franzén, 2008).

En fortsättning på ”Sveriges kyrkor” utgör verket om Uppsala domkyrka som gavs ut 2010 och 2014 (se *Övriga forskningsaktörer Upplandsmuseets avdelning för forskning*). Projektet kallas Huseliusprojektet eftersom det finansieras med medel ur Gösta och Alice Huselius donation, som förvaltas av Vitterhetsakademien.

Bland de konstvetenskapliga institutionerna har de vid Uppsala respektive Lunds universitet ägnats särskilda rubriker. Det finns emellertid fler konstvetare, verksamma vid andra universitet, som behandlar Svenska kyrkans kulturarv i sin forskning. Margareta Ridderstedts pågående avhandlingsprojekt *Liturgiska textilier från svenska ateljéer 1880-1930* vid Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, beräknas vara färdigt inom kort. Ridderstedt är forskaren bakom den omfattande forskningsrapport som utkom vid Riksantikvarieämbetet 2008, och som behandlar veneziansk sidendamast formgiven av svenska 1900-talskonstnärer och använd i kyrkliga textilier (Ridderstedt 2008). Linda Fagerström vid Linnéuniversitetet i Växjö och Högskolan i Halmstad samt Helen Fuchs vid Högskolan i Halmstad har båda arbetat med kyrkor i sina respektive forskningsprojekt om glasmåleri.

Uppsala universitet, Konstvetenskapliga institutionen

2011 bildades "Forum för forskning kring de kyrkliga kulturarven" (FFKK) vid Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet. Forumet, som är under uppbyggnad, är tänkt att vara tvärvetenskapligt och främja forskning som rör både immateriella och materiella spår av religiöst liv. Det ska fungera som en mötesplats för universitet och andra myndigheter, förvaltare och privata aktörer som i sin verksamhet hanterar det som på forumets hemsida kallas sakrala kulturarv. Verksamheten inbegriper seminarier, symposier och en skriftserie *Acta universitatis upsaliensis. Arcus sacri*, i vilken den första publikationen utkom våren 2014, *De kyrkliga kulturarven Aktuell forskning och pedagogisk utveckling* (Karlsmo, Lindblad & Widmark 2014, se *Antologier*).

Två forskningsprojekt är för närvarande knutna till forumet. Anna Elmén Berg, som disputerade i Umeå 1997 på avhandlingen *Fem ödekyrkor i Norrland: kyrklig förnyelse, kulturminnesvård och kyrkorestaureringar vid 1900-talets början*, driver projektet "Medeltidskyrkornas modernisering. Restaurering av åtta kyrkor i Övre Norrland under 1900-talet" som handlar om modernismens kyrkorestaureringar. Henrik Widmark ansvarar för det historiografiska projektet "Sveriges Kyrkor i centrum och periferi. Positioner och förflyttningar för ett vetenskapsprojekt i tillblivelse", som startade 2011. Detta år skrev han också en artikel om samtidens religiösa rum i tidskriften *Arkitektur* tillsammans med Emilie Karlsmo som är knuten till forumet genom sin avhandling om de svenska begravningskapellen (Karlsmo 2005).

Forskningsprojekt som har avslutats under de senaste fem åren vid institutionen är Jakob Lindblads doktorsavhandling *470 nya kyrkor. Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850 – 1890* (2009) och redan nämnda verk om Uppsala domkyrka. Lindblads avhandling tillkom inom ramen för projektet "Sockenkyrkorna, Kulturarv och bebyggelsehistoria". Avhandlingen behandlar de 470 sockenkyrkor som byggdes 1850 – 1890, en period av kyrkobyggnad som enligt Lindblad har varit lågt prioriterat i forskningsområden.

Lindblad har två utgångspunkter för sin studie: kyrkorna som konstmiljöer bildar en helt egen genre, och kyrkor bör studeras som en sammanfogning av delar. Det sistnämnda gäller i synnerhet den tidsperiod, 1850-1890, då kyrkobyggnaderna inte kan sägas representera en enhetlig arkitekturstil. Utgångspunkterna avspeglas i avhandlingens disposition som också utgår från kyrkobyggnadens delar. Lindblad menar att de undersökta kyrkorna är ett kulturarv hotat av förfall. Till sin storlek är de ofta för stora för dagens församlingar, som krymper i takt med sekulariseringen och landsbygdens avfolkning. Dessutom byggdes de under en epok vars arkitektur tidigare inte varit rättvist beskriven (Lindblad 2009). Lindblad har också bidragit till och varit medredaktör till antologin *De kyrkliga kulturarven*, (Karlsmo, Lindblad & Widmark 2014, se *Antologier*).

Pågående studentarbeten som behandlar det kyrkliga kulturarvet är Hedda Gottberg *Ljusbärarens estetik – Emotionellt meningsskapande genom upplevelser av kyrkorummets* (pågående), Marie Clausén *The Erotics of Sacred Architecture* (pågående), Stephanie Pelagia *Kyrkorummets efter branden. Två exempel från tiden efter 1990* (pågående), och Karin Öhman *En brokig samling. Vapenhusens bildvärld i fyra uppländska kyrkor* (pågående).

Lunds universitet, Institutionen för kulturvetenskaper, Avdelningen för konsthistoria och visuella studier

Cecilia Sjölin har i sin forskning intresserat sig för det medeltida och eftermedeltida kyrkorummets utformning i relation till människan, rituella rörelser och förflyttningar i rummet. Hennes avhandling *Bilden, texten och kyrkorummet. En studie kring Jesu födelse och Kristofferomotivet i Sydskandinaviens medeltida*

kalkmåleri färdigställdes visserligen redan 2006, men bör nämnas i sammanhanget. Syftet med arbetet, som grundades på en inventering av ett antal medeltida kalkmålningar, var att studera bildernas förhållande till texter, till betraktaren och det rum där bilderna och betraktaren befinner sig.

Sedan disputationen har Sjölin bland annat också publicerat ”Kyrkorum och bild i Brunby kyrka” (i Palm & Sanders 2010) där hon gör en analys av kyrkorummet och hur dess grundläggande orientering, fokus och gränser förändras från medeltidens västeuropeiska katolska kyrkorum till ett ökat audiellt fokus under århundradena därefter. Sjölin analyserar kyrkorummets materiella och symboliska förändringar i relation till förändrad liturgi och rumsliga praktiker i form av exempelvis rituella handlingar.

Institutioner för kulturvård

En stor del av forskningen och kunskapsuppbyggnaden som behandlar Svenska kyrkans kulturarv bedrivs idag vid kulturvårdsinstitutionerna, som rymmer flera olika vetenskapliga traditioner och inriktningar.

Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård

Vid Institutionen för kulturvård i Göteborg och Mariestad pågår både grundforskning och tillämpad forskning rörande det kyrkliga kulturarvet. De aktuella projekten skulle kunna ordnas under tre rubriker: kulturarvsprocesser, byggnads- och kulturhistorisk forskning samt hantverksvetenskaplig forskning.

Hantverkslaboratoriet

Hantverkslaboratoriet är ett nationellt centrum för forskning och utbildning om kulturmiljövårdens hantverk, vilket drivs i samarbete med hantverksföretag, branschorganisationer och andra institutioner. Svenska kyrkan är en viktig samarbetspartner. Syftet är att få till stånd bättre samverkan mellan kulturarvssektorn och den akademiska forskningen i frågor som gäller hantverk. En stor del av laboratoriets forskning baseras på vårdproblem som har identifierats av kulturmiljösektorns aktörer. Flera av projekten tar sin utgångspunkt i behov formulerade av Svenska kyrkans församlingar.

Projektet ”Kvalitetssäkring av stavspåntak” (Persson 2014) syftar till att genom fältundersökningar och intervjuer med spåntillverkare, -huggare och -täckare kartlägga de problem som uppstår vid läggning och underhåll av spåntak. Resultatet är ett kunskapsunderlag som riktar sig till beställare av takarbeten med stavspån. ”Kallmurade naturstenskonstruktioner” (Lilja 2014) och ”Målning av takplåt” (Källbom 2014) är ytterligare exempel på projekt där man med liknande tillvägagångssätt producerar ny kunskap om traditionella material och hantverkstekniker. Just dessa projekt är tänkta att vara direkt tillämpliga vid kyrkorestaureringar.

Idag leder Hantverkslaboratoriet också ”Södra Råda-projektet”, ett flerårigt forskningsprojekt som syftar till att vinna kunskap om medeltida kyrkobyggnade och trähantverk genom att rekonstruera den medeltida Södra Råda gamla kyrka som brann till grunden 2001 (Almevik 2010). Den tillämpade metoden, *processuell rekonstruktion*, handlar om att återskapa de handlingar och handlingsförlopp som ledde till en specifik konstruktion, i det här fallet känd men inte befintlig. Den rekonstruerade kyrkan kommer kunna beskrivas som en fullskalig hypotes.

I Södra Råda bygger rekonstruktionen på kända timmermanskunskaper och arbetet kännetecknas av ett prövande och sökande arbete. Det är en ”handlingsinriktad aktionsforskning” där forskaren själv är

delaktig i den praktik som också studeras (Almevik 2010:23, 26-32). I FoU-programmet för Södra Råda från 2010 beskrivs hur projektet har gått från att vara ett byggprojekt till att bli ett vetenskapligt kunskapsprojekt där kopplingen mellan hantverk och forskning är central. Rekonstruktionsarbetet är organiserat som ett nationellt nätverks- och kunskapsprojekt för erfarna hantverkare. Förutom ny kunskap om den medeltida kontexten kring kyrkan, är målet med projektet att nå ny kunskap som kan tillämpas i vården av de ännu befintliga medeltida kyrkor som finns i Sverige.

I webbportalen "Religious Heritage in Transformation" samlas forskningsprojekt som behandlar förändringar av det religiösa kulturarvet. För närvarande, våren 2014, pågår tre projekt för vilka Institutionen för kulturvård är huvudman, i samverkan med Tema Q, Linköpings universitet, Jyväskylä universitet, Finland, Svenska kyrkan och Hugo Valentincentrum i Uppsala.

- *Gamla kyrkor - nya värden. Bruk och förvaltning av kyrkor i ett förändrat samhälle*

"Gamla kyrkor - nya värden. Bruk och förvaltning av kyrkor i ett förändrat samhälle" finansieras av Riksantikvarieämbete och Svenska kyrkan. Det påbörjades 2012 och kommer att avslutas under 2015. Syftet med projektet är att belysa det komplexa samspelet mellan sakrala och sekulära värden i förvaltningen av Svenska Kyrkans miljöer, och att därigenom producera ny kunskap som stödjer utvecklingen av kyrkoantikvarisk praxis. Bakgrunden är de samtida förändringar, såsom minskat pastoralt behov av kyrkor och sjunkande medlemstal, som Svenska kyrkan måste hantera. Projektet, som

De kyrkliga miljöernas förvaltning har efter kyrkans skiljande från staten än tydligare delats i olika ansvarsområden, med olika roller för statens kulturarvsförvaltning och Svenska kyrkan. Projektet visar hur värden utöver de religiösa och antikvariska aktiveras i och kring de kyrkliga miljöerna i denna nya situation. Här studeras samverkan mellan olika aktörer och hur nya former av ägande, förvaltning och bruk av kyrkomiljöerna kan utvecklas.

Delstudien "Kyrkor i förändring. En internationell jämförelse" syftar till att sätta in den svenska situationen i ett västeuropeiskt perspektiv. Den omfattar en översikt av Västeuropas länder och Kanada vad avser religionstillhörighet, kyrksamhet, demografiska förändringar och aktuell forskning om övertalighet och kulturarviseringen av kyrkor.

Delstudien "Värden och bruk. Åtvids nya kyrka", är en närstudie av Åtvids församlings arbete med att hitta en ny användning för sin stora 1800-talskyrka, som man idag har begränsat behov av. Förslag till omgestaltning har diskuterats. I projektet studeras vilka värden och användningar som artikuleras, erfarenheterna av att involvera fler grupper i samtalet om kyrkans framtid och lagskyddets inverkan på handlingsutrymmet.

Åtvidsstudien anknyter till delprojektet "Liten församling, många kyrkor. En studie av övertalighetsproblematikens påverkan på det kyrkliga kulturarvet i Lagunda församling" som är ett masterarbete av Nelly Ekström vid Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, 2012 (Ekström 2012). Syftet med studien är att undersöka vilka handlingsvägar som kan främja framtida bevarande, tillgänglighet och bruk av det kyrkliga kulturarvet i Lagunda församling.

Delstudien "Avyttrade kyrkor. Om försäljningen av Svenska kyrkans tillståndspliktiga kyrkor" syftar till att undersöka genomförda fall av avyttring av kyrkor som skyddas av Kulturmiljölagen. Undersökningen rör de processer som har lett fram till avyttring och omfattar frågor såsom vilken typ av byggnader som har

sålts, vilka köparna och de nya funktionerna är och hur det kulturhistoriska värdet har hanterats. Målet är att identifiera och formulera frågor som kan ligga till grund för ett mer omfattande projekt.

I delstudien ”Konvertering av kyrkor till katolskt bruk” granskas de fall där kyrkobyggnader som tidigare har tillhört Svenska kyrkan har sålts till katolska församlingar och omvandlats till katolska kyrkorum. Syftet är att undersöka hur gick processen till, vilka reaktionerna var från den ursprungliga respektive den nya församlingen och vilka förändringar som gjordes i kyrkorummet för att anpassa den till det katolska bruket.

Studierna och den avslutande syntesen ”Kyrkomiljöernas förvaltningsförutsättningar – en syntes” utförs av Magdalena Hillström (LiU), Svante Beckman (LiU), Eva Löfgren (GU), Ola Wetterberg (GU), Henrik Lindblad (Svenska kyrkan/Kyrkokansliet), Nevena Cvijetic (LiU), Nelly Ekström (masterstudent, SU), Leif Stenholm (Stockholms stift) och Madeleine Sultan Sjöqvist (Hugo Valentincentrum, UU).

Resultaten kommer att redovisas i rapporter och artiklar. En masteruppsats färdigställdes redan 2012 (Ekström 2012) och två artiklar publicerades 2013 och 2014 (Beckman respektive Lindblad & Löfgren), (Beckman 2013, Lindblad & Löfgren 2014). I sin debattartikel ”Svenska kyrkan klarar inte skötseln av alla kyrkor” (*Dagens Nyheter, Debatt* 2013) ifrågasätter Svante Beckman hållbarheten i det nuvarande förvaltningssystemet för Svenska kyrkans kyrkor och beskriver två alternativa lösningar; kyrkan tar hela ansvaret för byggnaderna och ges ensam befogenhet att fatta beslut om deras framtid, eller samhället/det offentliga övertar ägandet och förvaltningen av byggnaderna (Beckman 2013).

I ”När Gud blir sambo med kulturen” (*Svenska Dagbladet, Under strecket* 2014) tar Lindblad och Löfgren avstamp i en belgisk antologi (Coomans 2012) för att diskutera vår tids omvandling av kyrkobyggnader från religiösa till kulturella kultplatser, en omvandling som sker i stora delar av västvärlden. I Sverige liksom i andra delar av Europa har kyrkor avsakraliserats och återsakraliserats flera gånger sedan de uppfördes. I det postsekulära, privatiserade, individualiserade och mångkulturella samhället är det troligt, och rimligt, att kyrkobyggnaderna fylls med flera andra funktioner än de religiösa, menar Lindblad och Löfgren.

- *Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?*

”Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?” finansieras av Vetenskapsrådet och pågår 2014-2018. I projektet ingår forskare från Göteborgs universitet (Ola Wetterberg och Eva Löfgren), Linköpings universitet (Magdalena Hillström och Svante Beckman) och Jyväskylä universitet, Finland (Tobias Harding).

Huvudsyftet är att begreppsligt identifiera, beskriva och förklara den långa process som i slutet av 1900-talet gjorde det möjligt att allmänt erkänna, politiskt definiera och i lag formalisera det materiella kyrkliga kulturarvet som ett nationellt sekulärt kulturarv oberoende av religiös kontext. Begreppet musealisering används som en sammanfattande beteckning för hur kyrkor förvärvar status som sekulärt kulturarv. Projektet skiljer mellan fysisk, legal, professionell, begreppslig och teknologisk musealisering och beskriver förändringen av kyrkoantikvariska regimer. En första civilsamhällelig regim utvecklades från mitten av 1800-talet, av enskilda präster, fornminnesföreningar, privata museibildare och så småningom hembygdsföreningar. Denna avlöstes under mellankrigstiden av en ny statlig regim med Riksantikvarien i spetsen. Kyrkoarvet blev ett viktigt expansionsfält för nya antikvariska professioner. Den tredje regimen inträder år 2000 genom kyrkans skiljande från staten. Denna är en hybrid mellan en civilsamhällelig och statlig regim.

Projektets ordnas och redovisas dels genom två kronologiska delstudier för perioderna 1828-1930 (Hillström) och 1920-2014 (Harding), dels genom fyra tematiska delstudier. En avser jämförelsen av de tre nyligen nedbrunna kyrkobyggnaderna Södra Råda, Skaga och Katarina som alla har en lång historia som objekt för restaurering och musealisering (Löfgren). En andra tematisk studie fokuserar på utvecklingen av antikvariska professionella praktiker och synsätt i hanteringen av kyrkor (Wetterberg). En tredje inriktas mot den begreppsliga grunden för den nya kyrkoantikvariska regimen (Beckman). Den fjärde av de tematiska delstudierna är inriktad på att främja diskussionen om uthålligheten av den nya regimen och om alternativ som kan tänkas säkerställa det materiella kyrkliga kulturarvet när stadigt minskande medlemstal gör att Svenska Kyrkans pastorala behov av kyrkor minskar.

För förklaringen av kyrkors musealisering anknyter projektet till och utvecklar flera drag i aktuell moderniseringsteori. Hit hör bland annat sekularisering, migrationen av helgd från kyrka till stat, utdifferiering av värdesfärer, professionalisering av aktörskollektiv och förvetenskapligande. Samspelet mellan dominant politiska ideologier och Svenska Kyrkans teologiska självbild ses som en central dynamisk faktor.

Ett andra syfte med projektet är att gripa in i den samtida process som etablerar en ny kyrkoantikvarisk ordning. En utgångspunkt i projektet är att kunskap om musealiseringsprocessen är central för att förstå och utvärdera denna ordning.

- *ALTERHeritage. Adapting Learning Tools for Europes Religious Heritage*

Projektet är ett EU-finansierat Leonardo-projekt som pågår 2013-2015. Syftet är att över lands- och disciplinrännerna utbyta kunskaper om kyrkobyggnaders förvaltning och nyanvändning. Projektet samordnas av den europeiska organisationen "Future for Religious Heritage" (FRH) och innefattar sammanlagt sju europeiska universitet och kulturarvsinstitutioner. Europas religiösa kulturarv delar samma problem med underutnyttjande, men också samma svårigheter att hantera de påfrestningar som den ökande turismen medför. Tanken bakom projektet är att ökat internationellt och inomsektoriellt utbyte av praktiska erfarenheter och fallstudier ska öka deltagarnas möjligheter att hantera situationen i det nationella sammanhanget. Projektet är uppbyggt kring en serie möten där deltagarna agerar värdar i sina egna länder och sammanhang.

Övriga projekt

Sedan 2012 är Charlotta Hanner Nordstrand projektledare för "Tekniskt beskrivningslexikon över kyrkliga föremål". Projektet, som finansieras med Kyrkoantikvarisk ersättning, är ett samverkansprojekt mellan Institutionen för kulturvård, Riksantikvarieämbetet, Göteborgs stadsmuseum, Avdelningen för kulturvård på Gotland/Uppsala universitet och Länsstyrelsen Gotland.

I undervisning och forskning arbetar Hanner Nordstrand framför allt med medeltida kyrkor och kyrkliga föremål. I en artikel i *Linköpings Stiftshistoriska Sällsksaps Årsbok* (2012) jämför hon den dubbeltrappa med stensatt vattenledning och bassäng vid Vreta kloster som frilagts genom arkeologiska utgrävningar, med en till konstruktion och utseende liknande trappanordning i baptisteriet på Qa'lat Sim'aan i Syrien (Hanner Nordstrand 2012b). Vretas byggnadsrester har av bland annat Göran Tagesson tolkats som ett baptisterium, det vill säga en tidigkristen dopanordning (se vidare beskrivning av Tagesson 2010a, under *Antologier*). Trots det geografiska avståndet mellan Sverige och Syrien är släktskapet mellan anläggningarna inte märkligt, menar Hanner Nordstrand. Forskning har visat att den kungliga släkten hade kopplingar till Vreta och det är belagt att äktenskapliga allianser knöts mellan hoven i Skandinavium, Kiev och

Konstantinopel. Hanner Nordstrand har också skrivit ”Kyrkan som kulturarv - Västra Götalands kyrkor som studieobjekt” i *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 2012.

Projektet ”Mögelangrepp i kyrkobyggnader – förstudie” genomfördes 2009-2010, som en del av Energimyndighetens FoU-program ”Spara och bevara” (Bjurman & Must 2012). Projektet var ett samarbete mellan Jonny Bjurman vid Institutionen för kulturvård, och Aime Must vid Svenska Miljöinstitutet (IVL). Syftet var att undersöka orsaker till mögelangrepp i kyrkor och vilka energieffektiva uppvärmningslösningar som gynnar bevarande och motverkar mögelpåväxt. Rapporten presenterades vid konferensen ”Energy Efficiency in Historic Buildings” som arrangerades av i Visby 2011.

Kristina Linscotts avhandlingsarbete, *Interpretations of old wood. From visible 12th century roof structures to vaults in Swedish parish churches* behandlar tidigmedeltida takkonstruktioner, i första hand träkonstruktionerna (Linscott 2007, förarbete). Hennes huvudsakliga källmaterial utgörs av fem kyrkor i Skaratrakten vars takkonstruktioner härrör från första hälften av 1100-talet. Linscott vill undersöka detta äldsta kristna kyrkorum genom analyser av de bevarade materialen och konstruktionerna. I undersökningen granskas kritiskt *hur och när* människor formade och förändrade sina kyrkobyggnader. Utgångspunkt tas i kyrkobyggnadernas övre delar, deras vindsutrymmen och takkonstruktioner, byggnadsdelar som tidigare använts i förhållandevis liten grad i forskning. Avhandlingen beräknas vara färdigställd under 2017.

Vid institutionen produceras också studentuppsatser som behandlar värdering och förvaltning av kyrkobyggnader, exempelvis *Kulturarv för evigheten? Studie av kyrkans utveckling och framtid med exemplet Skallsjö kyrka* (Gröhn 2010), *Kyrkan som immateriellt kulturarv. En studie i kulturvårdens förhållningssätt till liturgiska värden* (Lantz 2012), *Kyrkorestaurering – problematiken kring kulturhistoriska värden* (Leo 2010), *Moderna kyrkor - Reflektioner kring ett övertaligt kulturarv* (Nyström 2010), *Intressentens inflytande. En studie av intressenternas roll vid kalkmålningkonserveringen i Barsebäcks kyrka, utifrån tekniska, formella och värdemässiga perspektiv* (Nyström Rudling 2013), *Vila i grönska. Gestaltungsförslag av en askgravplats till Tidabolms kyrka* (Pantzar 2013), *Takstolarna i Gökehems kyrka. En undersökning av tidigmedeltida byggt teknik* (Willebrand 2013), *Fukt, mögel och kulturhistoriska värden - hur de samspelar vid en kyrkorenovering* (Zandler 2013).

Uppsala Universitet, Institutionen för konstvetenskap, Kulturvård Campus Gotland

Forskningen vid Kulturvård på Campus Gotland (tidigare Högskolan på Gotland) har de senaste åren haft profileringen ”Hållbar förvaltning av kulturarv”. Många av de omfattande projekt som bedrivits under den rubriken har mer eller mindre specifikt handlat om kyrkobyggnader.

”Centrum för energieffektivisering i kulturhistoriskt värdefulla byggnader” (CEK) är ett nationellt kunskapscentrum för forskning och utbildning om energieffektivisering och inomhusklimat i kulturhistorisk bebyggelse. CEK finansieras gemensamt av Campus Gotland, Energimyndigheten, Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkan och är en del av Energimyndighetens forsknings- och utvecklingsprogram ”Spara och bevara”, som i år avslutar etapp 2. Denna stora satsning syftar till att bygga en långsiktig nationell kunskapsgrund för varsam energieffektivisering av kulturhistorisk bebyggelse.

Under Etapp 1 i ”Spara och bevara” genomfördes ett antal mindre projekt som främst var inriktade på byggnader med ”uppenbara kulturvärden”, däribland kyrkor (Broström 2012). Lärdomarna från denna första etapp sammanfattades i *Handbok i hållbar energianvändning för kyrkan* (Broström & Melander 2008). 2011 inleddes etapp 2 som ska pågå fram till slutet av 2014.

Inom FoU-programmet ”Spara och bevara” har CEK en samordnande funktion. Centrat ansvarar också för programmets internetbaserade kunskapsdatabas och informationsportal, där information och forskningsresultat gällande alla projekt redovisas. 2012 fanns inom centrubildningen åtta seniora forskare och tre doktorander (Broström 2012).

CEK har deltagit i flera europeiska studier och samarbetsprojekt och även publicerat stiftsbaserade studier kring uppvärmning och energieffektivisering i kyrkor (Söderström & Broström 2010, Brunskog 2011). 2011 anordnades den internationella konferensen *Energy efficiency in historic buildings* som avslutade Etapp 1. Flera av bidragen handlade om energieffektivisering i kyrkobyggnader (Broström & Nilsen 2012).

Ett av CEKs avslutade projekt är ”Skonsam och energieffektiv uppvärmning av kyrkor”, vilket hade till syfte att sammanföra miljöfrågor och kulturmiljöfrågor. Projektet bedrevs mellan åren 2006-2010 och hade som mål att underlätta en hållbar förvaltning av kulturhistoriska kyrkor genom att ge praktisk och användbar kunskap på lämpliga uppvärmningssystem och tekniska lösningar (Broström 2013:57-61). Projektledare var Tor Broström vars forskning de senaste åren handlat om energieffektivisering och hållbarhetsfrågor i relation till kulturhistorisk bebyggelse generellt och ofta specifikt om underhåll och vård av kyrkobyggnader (Broström 2010, Broström & Leijonhufvud 2012, Broström & Melander 2008, Söderström & Broström 2010)

Den Europeiska kommittén för standardisering (CEN) har sedan 2002 arbetat fram standarder för vård och förvaltning av kulturhistorisk bebyggelse på samma sätt som tidigare gjorts för byggproduktion. Kulturvård på Campus Gotland har deltagit i arbetsgruppen för inomhusklimat i kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Arbetet har resulterat i flera standarder, där en av dem specifikt handlar om kyrkobyggnader: *Bevarande av kulturarv - Specifikationer för styrning av inomhusklimat - Del 1: Riktlinjer för uppvärmning av kyrkor, kapell och andra platser av sakral betydelse* (SIS 2011).

Nätverket ”The Baltic Sea Region Network for Indoor Climate in Churches” (SMC) är ett informellt nätverk av yrkesverksamma runt Östersjöregionen vilket startades av Campus Gotland. Fokus ligger på inneklimat och uppvärmning av kyrkor. Nätverket och Campus Gotland var en del av forskningsprojektet ”Sustainable Management of Historic Rural Churches in the Baltic Sea Region” som pågick 2007 - 2013 och handlar om hållbar förvaltning och vård av kulturhistoriskt värdefulla kyrkobyggnader. Projektet undersökte inomhusklimatet i tio medeltida kyrkor i Sverige och Estland i syfte att förbättra kunskapen kring mikroklimat i kyrkor och hur ett hållbart brukande och underhåll kan bevara byggnaden och dess inventarier. Frågor som speciellt undersökts i projektet är ventilation, luftfuktighet, olika former av uppvärmning samt hållbar vård och underhåll av kyrkobyggnader (Kalamees 2013).

Kulturvård på Campus Gotland är även del av det internationella forskningsprojektet ”Climate for Culture” som pågår fram till 2014 och behandlar de globala klimatförändringarnas risker för det byggda kulturarvet, där kyrkor ingår som en bebyggelsekategori av flera. ”Climate for Culture” är det största forskningsprojektet någonsin inom kulturarvsområdet med 27 partners från 16 länder (*Uppsala universitet, Kulturvård*).

Mattias Legnérs forskning handlar om hur inomhusklimatet har behandlats i förvaltningen av kyrkor och andra kulturhistoriskt värdefulla byggnader från 1850 till slutet av 1900-talet. I projektet ”Kulturarvet och komforten: frågan om lämpligt inomhusklimat i kulturbyggnader under 1900-talet” har Legnérs undersökt hur normer kring komfort har styrt typen av uppvärmning och hur komfort har vägts mot andra värden

om bevarande under 1900-talet. I ett konferensbidrag till EWCHP 2012 beskriver Legnér tillsammans med Mia Geijer hur diskursen kring inomhusklimat uppstod under 1800-talets slut och hur sedan valet av uppvärmningsteknik skett genom förhandling mellan olika intressegrupper (Legnér & Geijer 2012). Forskningsprojektet kommer avslutas med en vetenskaplig monografi som utkommer på Gotlandica förlag våren 2015 med arbetsnamnet *Kulturarvet och komforten: inomhusklimatet som förvaltningsfråga i kulturbeskyddade byggnader 1850-1990* (Legnér & Geijer 2015).

I ”Kyrkan - en maskin att sitta i: införandet av komfortteknik i Gotlands kyrkor under 1900-talets första hälft”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2012, skriver Legnér om värmetekniska installationer som gjordes i de medeltida gotländska landskyrkorna från 1920-1950-talet, i huvudsak genom de restaureringar som genomfördes av arkitekt Erik Johan Fant (Legnér 2012a). Legnér menar att kunskapen om äldre uppvärmningssystem i kyrkorna idag är eftersatt och att vi vet lite om de konsekvenser de fått för värden av kyrkobyggnaden och dess inventarier.

Andra institutioner för studier av kultur och samhälle

Linköpings universitet. Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Tema Q

Tema Q/Tema kultur och samhälle är en tvärvetenskapligt organiserad forskningsenhet som lyder under Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur (ISAK) vid Linköpings universitet. Här bedrivs forskning och forskarutbildning om kulturens roll, funktion och betydelse.

Magdalena Hillström är historiker och religionsvetare och verksam som forskare vid Tema Q. Hennes forskningsintresse är kulturarvsvetenskap, med särskild inriktning mot musei- och kulturarvspolitik. Hon är en av projektledarna bakom ”Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv” där hon ansvarar för den delstudie som beskriver förändringen av kyrkoantikvariska regimer mellan 1828 och 1930 (se beskrivningen av hela projektet under *Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård*).

2012 medverkade Hillström i ett symposium om Tema Qs verksamhet och utveckling (*Kulturaliseringens samhälle: Problemorienterad kulturvvetenskaplig forskning vid Tema Q 2002-2012*) med artikeln ”Det kyrkliga kulturarvet mellan heligt och profant” (Hillström 2012). Några av artikelns huvudsakliga idéer har vidareutvecklats i ovan nämnda projekt. I artikeln framhåller Hillström att den kyrkoantikvariska ersättningen och dess bakomliggande argument framtvängde en distinkt gräns mellan kyrkan som religiöst rum och som nationellt kulturarv. Denna gräns har gett kyrkorummet dubbla identiteter, som å ena sidan gudsrums/församlingsrum och å andra sidan profant kulturarv. Sammanblandningen, menar Hillström, var oproblematiserad när stat och kyrka var institutionellt förenade, men att distinktionen idag är ”problematiserad och man kan fråga sig om den verkligen har någon uppslutning hos lagstiftaren, antikvariska myndigheter eller i Svenska kyrkan”.

Hillström medverkar också i projektet ”Gamla kyrkor - nya värden. Bruk och förvaltning av kyrkor i ett förändrat samhälle” där hon ansvarar för flera delstudier (se *Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård*).

Svante Beckman är verksam vid Teknik och social förändring samt Tema Q. Även han medverkar i projekten ”Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?” och ”Gamla kyrkor - nya värden. Bruk och förvaltning av kyrkor i ett förändrat samhälle”. I det förstnämnda ansvarar han för det delprojekt som

utreder den begreppsliga grunden för den nya kyrkoantikvariska regim som inträdde 2000 genom kyrkans skiljande från staten, och som kan beskrivas som en hybrid mellan en civilsamhällelig och statlig regim. I det senare ansvarar han för delstudien ”Civilsamhälleligt kyrkobevarande” (se projektbeskrivningar *Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård*).

Örebro universitet, Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Centrum för urbana och regionala studier

Andreas Thörns avhandlingsprojekt rör visserligen inte Svenska kyrkan utan Pingströrelsen men i konferensbidraget *Pingströrelsens rumslighet: Filadelfiaförsamlingens rumslighet i Stockholm 1907-1960* (2011) ställer han frågor som är intressanta i sammanhanget. Studier av väckelserörelsens lokaler och byggnader har tidigare handlat om arkitekturhistoriska kartläggningar av kapell och kyrkor. Inom forskningen har dessa byggnader betraktats som ”funktionella skal” kring en religiös praktik. Thörn studerar byggnaderna utifrån ett tydligt aktörsperspektiv vilket, menar han, ger en bredare förståelse. Perspektivet är sociorumsligt, det vill säga byggnaderna och platserna betraktas inte bara som något statiskt och fysiskt utan istället som något som blir till genom att det fysiska rummet möter mänskliga praktiker och de tankar, idéer och känslor som knyts till ett specifikt rum.

Umeå universitet, Institutionen för kultur- och medievvetenskaper, Avdelningen för museologi

Helena Wangefelt Ström är doktorand och forskar om mötet mellan religion och kulturarvsprocess. Artikeln ”Heligt – hotfullt – historiskt. Kulturarvifieringen av det katolska i 1600-talets Sverige” (Wangefelt Ström 2011:29) inleds med frågan vad som händer ”när religion och religiöst laddade föremål, miljöer och bruk utses till kulturarv”? Vilka värden tillförs eller går förlorade i en sådan process? Med utgångspunkt i 1666 års rikstäckande inventering av antikviteter, *Placat och Påbudh om Gamble Monumenter och Antiquiteter*, undersöker hon hur ”det katolska” blev kulturarv i det protestantiska Sverige.

Wangefelt Ström frågar sig om värdeförflyttningen för det katolska, från sakralitet till antikviteter, var ett sätt att omvandla det som på 1600-talet ansågs känsligt och till och med farligt material, till något hanterbart och harmlöst. De katolska föremålen, ruinerna och sederna avsakraliserades och gjordes på detta sätt till historia. Wangefelt Ström poängterar att denna görande till kulturarv av det som är heligt inte är exklusivt för 1600-talet utan väcker frågor som är aktuella i vår egen tid: ”Kan den enes levande helighet utan problem vara ett museiföremål eller ett inslag på en charterresa för den andre?” (Wangefelt Ström 2011:50).

Institutioner för historia

Kyrkohistorisk forskning har av tradition bedrivits vid landets teologiska institutioner. Samtidigt innebär kyrkans organisatoriska och sociala betydelse för vardag och samhällsliv i förfluten tid att många historiska studier på ett eller annat sätt berör kyrkan. Det finns också forskning, producerad före 2009, som är specifikt ägnad kyrksamhetens praktiska aspekter. Hit hör bland andra Göran Malmstedts *Bondetro och kyrkoro: religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige* (2002), Gudrun Anderssons ”Att pränta in sitt namn: Arbogaeliten i kyrkorummet 1650-1750” (2003) och Lars Edgrens ”Kyrkbänkar och begravningsplatser: att studera sociala hierarkier i 1700-talets Malmö” (2008).

I det följande har vi valt att endast ta upp sådan forskning som har kyrkobyggnaden, kyrkotomten, platsen eller de kyrkliga föremålen som sitt explicita forskningsobjekt.

Lunds universitet, Historiska institutionen

Religionens roll i samhälle och kultur är ett av flera centrala forskningsteman vid denna institution. Projekt som rör dessa frågor är "Den katolska faran": Antikatolicismen som en identitetsformerande kraft i Norden 1815-1965 projektet" (forskningsledare Yvonne Maria Werner) och "Den försekulariserade världsbilden i Norden 1500-1800" (forskningsledare Hanne Sanders). Det sistnämnda projektet tar avstamp i tanken att religion före sekulariseringen inte i första hand var individuell tro utan samhällets gemensamma kultur och kunskap. Syftet är att undersöka religion och kyrka i Lunds stift 1500-1800 "med tonvikt på domkapitlets arbete, kyrkobyggnaders funktion och utveckling, biskopars tal och prästers karriär". Projektet kommer att slutrapporteras under 2014.

2012 utkom den populärvetenskapliga boken *Domkyrkan i Lund. En vandring genom tid och rum*, skriven av Eva Helen Ulvros, verksam vid Historiska institutionen, och Anita Larsson som är domkyrkoguide (Ulvros & Larsson 2012). Boken beskriver snarare än analyserar kyrkobyggnaden och kyrkorummets förändringar från medeltid till reformation, fram till 1900-talets interiöra omdaningar. Särskilt fokus läggs på de inventarier och den fasta inredning som definierats som kulturhistoriskt värdefulla.

Stockholms universitet, Institutionen för historia

Medeltidsforskningens starka ställning vid institutionen och universitetet (Centrum för medeltidsstudier är mångvetenskapligt och sorterar direkt under SU) har inneburit att mycket forskning kretsar kring eller berör kyrkan, ibland även själva kyrkobyggnaden. Ett exempel är redan nämnda Härnevi-projektet som tar avstamp i Härnevi 1400-talskyrka. 2012 kom *Härnevi kyrka och socken: perspektiv på ett uppländskt lokalsamhälle under medeltiden* (Bonnier, Ferm, & Åkestam, 2012) som är ett resultat av forskningsprojektet (se *Antologier*).

2010 disputerade Mia Åkestam vid Stockholms universitet på avhandlingen *Bebådelsebilder: om bildbruk under medeltiden* som grundar sig på målningar i kyrkor och andra religiösa miljöer. 2012 var hon medredaktör till *Härnevi kyrka och socken: perspektiv på ett uppländskt lokalsamhälle under medeltiden* som gavs ut av Sällskapet Runica et mediævalia, Centrum för medeltidsstudier, Stockholms universitet (Bonnier, Ferm, Åkestam 2012, se *Historiska institutionen*). Idag driver Åkestam projektet "Palatset i Vadstena - plats, rum och närvaro". Även om kyrkobyggnader inte är fokus för forskningen, som har till syfte att "studera visuella manifestationer av världslig och religiös karaktär i Vadstena från 1200-talets mitt till 1400-tal", finns en koppling till fältet det kyrkliga kulturarvet.

Olof Holm har på olika sätt arbetat med jämtländska kyrkor och kyrkplatser. I en artikel i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2010 behandlar han källvärdet av kyrkplatssägner för studiet av nedlagda medeltidskyrkor (Holm 2010). Holm gör en källkritisk utvärdering av metoden att använda sägner och traditionsuppgifter som källmaterial för att spåra rivna medeltida kyrkor, en metod som tillämpas på grund av bristande skriftliga och materiella källmaterial. Genomgången av tidigare forskning som försökt spåra nedlagda kyrkor visar att kyrkplatssägner nästan uteslutande är uppbyggda och inte användbara i forskning. Däremot kan ortnamn av typen kyrk- eller kapell- vara användbara som utgångspunkt för arkeologiska studier. Olof Holm samverkade också i det dateringsprojekt rörande jämtländska kyrkor som genomfördes vid Jamtli 2011 och 2012 (Olofsson & Holm 2013).

Institutioner för arkeologi

Enligt arkeologen Ing-Marie Nilsson fungerade det tidiga 1900-talets arkeologiska undersökningar rörande medeltiden ofta som ett komplement till historiska och konsthistoriska studier av kyrkobyggnader, men i mitten av seklet skedde allt mer en frigörelseprocess från konstvetenskapen (Nilsson 2011). Erik Cinthios avhandling *Lunds domkyrka under romansk tid* (1957) blev i det avseendet central eftersom han gav de byggnadsarkeologiska metoderna i studiet av en kyrka en framträdande roll.

Arkeologi som behandlade historisk tid kallades länge medeltidsarkeologi, men idag talar man istället om historisk arkeologi vilket också inkluderar förmoderna och moderna perioder. Gränsen mellan arkeologi och historia, som tidigare gick vid skrivkonsten och de skriftliga källmaterialens tillkomst, handlar idag om metod och forskningsobjekt. Inom historisk arkeologi studerar och tolkar man materiell kultur i historisk tid, och använder arkeologiska metoder såsom till exempel byggnadsanalys.

Lunds universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia

Lunds universitet har en lång tradition av medeltidsarkeologisk och kyrkoarkeologisk forskning. Ing-Marie Nilssons avhandling *Mellan makten och himmelriket – perspektiv på Hallands medeltida kyrkor* från 2009 behandlar kyrkobyggnadernas sociala och ideologiska egenskaper och utforskar kyrkobyggandets religiösa aspekter. I sin inledning diskuterar hon ”den nya kyrkoarkeologin” som sedan 1980-talet har förskjutit forskningsfokus från byggnadens konsthistoriska sammanhang till deras samhällliga, sociala och politiska betydelse. Medeltida kyrkor, menar hon, studerades såsom bärare av social mening. Syftet var att visa på maktens fördelning i hierarkiska system som dominerades av starka aktörer (Nilsson 2012). Nilsson vill med sin studie ”bredda synen på aktörerna genom att se olika grupper, inte enbart samhällseliten, som aktiva i uppförandet, brukandet och tolkandet av kyrkobyggnader”. En av avhandlingens konklusioner är att kyrkan inte bara var en arena för maktuppvissning, utan också för ifrågasättande av makt (Nilsson 2009).

Ing-Marie Nilsson har också varit forskningsledare för projektet ”Kungens platser och kyrkans hus. Kyrkor, samhälle och makt i mellersta Halland under medeltiden” (2010-2011) vars syfte var att undersöka relationen mellan kungamakt, kyrka och lokal elit yngre järnålder och äldre medeltid i Halland. Hon har också medverkat med ett bidrag i antologin *Grevars och bönders tempel: en bok om Brabekyrkan på Visingsö* (se *Antologier*) 2013. Samma år publicerades också artikeln ”Förhallen i Dalby som dopkapell – en digital rekonstruktion”, som hon skrev tillsammans med Jes Wienberg och Nicolo Dell’Unto (Dell’Unto, Nilsson & Wienberg 2013).

Jes Wienberg har i sin forskning framför allt ägnat sig åt kyrkoarkeologi i Skandinavien och under senare år behandlat frågor om minne och kulturarvsprocesser. I forskningsprojektet ”Kyrkor vid Östersjön” undersöker Wienberg de kyrkor som byggdes på 1100- och 1200-talen på Bornholm, Öland och i Kalmar. Dessa kyrkor tillkom i en tid av korståg och har tidigare kallats försvarskyrkor, numera benämns de flerfunktionella kyrkor. Forskningsprojektet undersöker kyrkornas ålder, förebilder, funktioner, symbolik och initiativtagare. Detta är, enligt Wienberg, frågor som tidigare varit omdiskuterade: ”Således har rundkyrkorna på Bornholm knutits till populära, men icke trovärdiga spekulationer om tempelriddarna och en helig geometri” (Wienberg 2013a).

Wienberg är även forskningsledare för forskningsprojektet ”Locus Celebri - Dalby kyrka, kloster och gård” tillsammans med Stephan Borgehammar från Centrum för teologi och religionsvetenskap vid Lunds universitet (se projektbeskrivning *Institutioner för teologi och religionsvetenskap*).

Flera kandidat- och masteruppsatser som lags fram vid institutionen under de senaste fem åren har behandlat kyrkobyggnader: *De mångsidiga kyrkorna - en studie av oktagonala kyrkor under medeltiden* (Andersson 2009), *“Toke had a church built and ...”. Aristocratic manors and churches in medieval Lund* (Hansen 2014), *”Övertalighetsproblematiken” och Odarslövs kyrka – En ”övertalig” kyrkas framtid* (Löfberg 2009), och *Uppåt väggarna! Byggnadshistoria och förändringar i Malmös S:t Petri kyrka* (Öhlund 2010).

Stockholms universitet, Institutionen för arkeologi och antikens kultur

Intresset för arkeologiska studier av kyrkomiljöer från nyare tid har ökat under de senaste åren. Kristina Jonssons avhandling *Practices for the living and the dead: medieval and post-Reformation burials in Scandinavia* från 2009 är exempel på en sådan studie. Jonsson var under forskarutbildningen knuten till Nordiska museets forskarskola. Hennes avhandling behandlar gravskick i relation till social position och identitet. Undersökningen är metodologisk i det avseendet att den utreder i vilken mån gravar kan utgöra ett källmaterial som ger svar på frågor om åldersstrukturer, livsfaser, genusförhållanden och social organisation (Jonsson 2009).

I en studie av välbevarade runstensfragment i Köpingsviks kyrka på Öland har Laila Kitzler Åhfeldt genomfört huggspårsanalyser med hjälp av 3D-skanner (Kitzler Åhfeldt 2009). Utgångspunkten för studien är att diskutera kopplingen mellan runstenar och så kallade Eskilstunakistor utifrån analyser av tillverkningsmetoder. Den viktigaste slutsatsen är att samma ristare har huggit eskilstunakistor, eller förromanska gravhällar och runstenar, ett faktum som tidigare inte har kunnat beläggas med säkerhet. Sambandet får konsekvenser för den framtida forskningen och förståelsen för runstenar och eskilstunakistor då de lättare kan relateras till varandra.

Genom forskningsprojektet ”Nordliga vapenhus i Uppland” genomfördes under 2009 georadarundersökningar vid tre medeltida kyrkor för att undersöka om att det har funnits dubbla vapenhus vid dessa kyrkor. I tidigare forskning har det framlagts att de uppländska sockenkyrkorna har gemensamma drag i form av dubbla portaler in till långhuset, något som särskiljer dem från sockenkyrkor i andra delar av landet. Resultatet av studien visar att georadarundersökningar av arkeologiska lämningar kan vara en användbar metod i de fall då arkeologiska undersökningar inte är möjliga (Kjellberg & Qviström 2010).

Bokförlaget Historiska Media har under 2000-talet gett ut en serie populärvetenskapliga, arkeologiska guideböcker över svenska landskap. Boken om Gotland är skriven av Anders Andrén vid Stockholms universitet (2011) och behandlar de 94 medeltida kyrkorna och klostren som finns på ön, deras tekniska och arkitektoniska förändringar under medeltiden. Den byggnadshistoriska utvecklingen relateras till arkeologiska undersökningar som har utförts på ön. Vid utgrävningar har man exempelvis funnit spår av de äldsta stavkyrkorna som tycks ha funnits framför allt på södra Gotland. Boken innehåller en besöksguide till 25 av de medeltida kyrkorna på Gotland och där varje kyrkas byggnadshistoria redogörs för mer utförligt.

Det finns exempel på andra arkeologiska undersökningar där forskare använt delar av kyrkobyggnaden eller begravningsplatsen som källmaterial för historiska studier. Numismatisk forskning som idag främst

bedrivs av Numismatiska forskargruppen på Stockholms universitet har använt sig av myntfynd från medeltida kyrkplatser. Kenneth Jonsson (2011) studerar exempelvis myntfynd från medeltida kapell på Gotland för att fastställa kapellens användningstid och kontakter (se även Elfver 2009).

Högskolan Gävle, Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Forskningsprojektet ”En arena för högre makter. Kultbyggnader och härskarmakt i det vikingatida och medeltida Skandinavien” med projektledare Olof Sundqvist har bedrivits inom ämnesområdet arkeologi. Syftet har varit att undersöka förkristna och tidiga kristna kultbyggnader i Skandinavien ”ur ett härskarideologiskt perspektiv” (Sundqvist 2012). De empiriska undersökningarna gjordes i Mälardalen, i Trøndelag och på Island och projektet analyserade ”kontinuitet och förändring i samband med religionsskiftet då de förkristna hallarna och kulthusen ersattes av kyrkor”.

Sundqvist skriver i projektets slutredovisning: ”De tre viktigaste resultaten i projektet var (1) metoden, det kontextuella perspektivet och formuleringen av monografins övergripande hypotes; (2) den regionala undersökningen som visade att det både fanns likheter och skillnader i de tre områdena då det gäller de härskarideologiska uttrycken vid hallar och kultbyggnader; (3) att det både fanns en härskarideologisk kontinuitet och diskontinuitet i anslutning till de förkristna ceremoniella byggnaderna och de tidiga kyrkorna i Mälardalen (Sundqvist 2012).

Institutioner för teologi och religionsvetenskap

Vid institutioner för teologi och religionsvetenskap bedrivs forskning inom ämnena kyrkohistoria och kyrkovetenskap. En begränsad del av forskningen behandlar de materiella delarna av kyrkans historia, och de kulturarvsprocesser som dessa har varit föremål för. Generellt kan sägas om skillnaden mellan de båda disciplinerna att kyrkovetenskap i huvudsak är inriktad på vår egen tid, och att kyrkohistorisk forskning också kan ske *inom* kyrkovetenskap. Kyrkohistorikern Carola Nordbäck har definierat kyrkohistoria som ”den teologiska vetenskap som med historievetenskapens metoder undersöker den kristna trons framväxt, utveckling och historiska sammanhang” (Nordbäck 2011).

Umeå Universitet, Institutionen för idé- och samhällsstudier, ämnet Religionsvetenskap och teologi

Institutionen för idé och samhällsstudier är den största institutionen vid Umeå universitets humanistiska fakultet och omfattar utöver teologi och religionsvetenskap ytterligare fem ämnesområden. Flera av forskarna vid institutionen är verksamma i tvärvetenskapliga projekt.

Carola Nordbäck bedriver kyrkohistorisk forskning med fokus på historiebruk. Hon är också knuten till Teologiska fakulteten vid Åbo akademi och under 2014-2015 verksam som forskare vid Svenska kyrkans Forskningsenhet.

Begreppet historiebruk har i tidigare forskning en stark koppling till kulturarvsbegreppet. Peter Aronsson (2005b:11) har i *Kulturarvens dynamik: det institutionaliserade kulturarvets förändringar* definierat kulturarv som ”en form av historiebruk”. Nordbäck forskning handlar om historiografi och historiebruk i relation till kyrkohistoria. Förutom från kulturarvsforskningen hämtar hon teoretiskt stoff i etnologisk/antropologisk och kulturgeografisk plats- och identitetsforskning.

Historiebruksperspektivet, menar Nordbäck, kan bidra med såväl ny kunskap genom att det ”synliggör den kyrkohistoriska historieförmedlingens identitetsskapande aspekter i olika samhälleliga sammanhang” (Nordbäck 2011:37). I *Svensk kyrkotidning* beskriver hon sitt forskningsintresse och motiv: ”Minnets geografi och materialitet är fortfarande ett utforskat fält inom kyrkohistoria. Men faktum är att fysiska ting och platser har en central betydelse för vår förmåga att minnas, berätta och föra kollektiva identiteter vidare. Gruppidentiteter inrymmer därmed både narrativa och rumsliga dimensioner som sammantvinnas och förstärker varandra.”(Nordbäck 2012:487). I det inledande bidraget ”Kyrkohistorisk historiebruksforskning” i antologin *Minne och möjlighet. Kyrka och historiebruk från nationsbygge till pluralism* framhåller hon att begreppet ”kollektivt minne”, särskilt dess materiella aspekter, kan ge fruktbara perspektiv för framtida kyrkohistorisk forskning (Nordbäck i Claesson & Neuhaus, 2014).

Nordbäck är en av projektledarna i ”Norrländsk kyrko- och utbildningshistoria” (NOKOUT, 2012-2015) som syftar till att vitalisera kyrkohistoriebeskrivningen och kritiskt granska den egna forskningstraditionen (Nordbäck 2014:9). En delstudie behandlar historiebruk i Vilhelmina vid firandet av församlingens tvåhundraårsjubileum 2012 (Nordbäck 2014). Undersökningen fokuserar på användandet och iscensättandet av församlingens historia och hur det kan kopplas till konstruerandet av församlingens kollektiva identitet.

Verksam inom samma forskningsfält är Daniel Lindmark som bland annat är projektledare för ”Samiska röster och ångerfulla kyrkor - Historiebruk i försoningsprocesser mellan kyrka och samer” (Lindmark 2012). I projektet studeras historiebruk i nationella, regionala och lokala aktiviteter som är knutna till försoningsprocessen mellan den samiska minoriteten och Svenska kyrkan. Det sker genom en kartläggning av aktiviteter kopplade till försoningsprocessen och en analys av vilka historiska händelser och berättelser som lyfts fram och de konflikter dessa rymmer. En viktig fråga är hur den samiska historien kan användas för att reflektera över den framtida relationen mellan Svenska kyrkan och den samiska minoriteten.

Lunds universitet, Centrum för teologi och religionsvetenskap (CTR)

Stephan Borgehammar vid Centrum för teologi och religionsvetenskap (CTR) och redan nämnda Jes Wienberg från Institutionen för arkeologi och antikens historia på Lunds universitet är forskningsledare för projektet *Locus Celebri - Dalby kyrka, kloster och gård*. Dalby kyrka är idag känd som Nordens äldsta stående kyrkobyggnad och under medeltiden fanns även kungsgård, biskopssäte och kloster på platsen. Vid 1960-talets utgrävningar väster om kyrkan fann man grundmurar som tolkades som rester av kungsgården (Wienberg 2013b). Det huvudsakliga syftet med *Locus Celebri* är att kritiskt granska denna vedertagna tolkning om kungsgårdens och kyrkobyggnadens historia.

Som avstamp hölls 2010 en internationell konferens med representanter från Svenska kyrkan och kulturmiljösektorn samt forskare inom arkeologi, teologi, historia och konstvetenskap. Några av bidragen till konferensen finns publicerade i antologin med samma namn som projektet (Borgehammar & Wienberg 2012). Undersökningar av murverk och C14-dateringar av trä och murbruk har redan gjorts. En digital analys av kryptan har också genomförts och en 3D-modell av Dalby kyrka har skapats (Wienberg 2013b).

Centrum för teologi och religionsvetenskap (CTR) har också samarbete med Zettervallinstitutet, ett forum för tankeutbyte, utbildning, möten och forskning i frågor som berör kyrkobyggnader och kyrkorum.

Institutet bildades 2011 och har tillsammans med CTR och Institutionen Arkitektur och byggd miljö på Lunds universitet tidigare anordnat en fristående kurs om kyrkorummets och gudstjänstens arkitektur.

I essän *Kulturarvsteologi för bruk* ger Jonas Lundblad, doktorand i systematisk teologi, exempel på hur begreppet kulturarv används i relation till Svenska kyrkan på olika sätt. Lundblad tar exempel från debatten om elevers deltagande vid skolavslutningar hållna i en kyrka, vilken var som mest intensiv under 2012. I sin essä pekar han på hur debatten tog traditionsbundna inslag som psalmsång i försvar, eftersom det betraktades som en del av ett kulturarv. Trosbekännelse sågs som ett religiöst inslag som inte ingår i en icke-konfessionell skolas utbildning.

Lundblad hävdar att kulturarv inte kan begränsas till kyrkobyggnader och påpekar att kulturminneslagen inte omfattar ”den tusenåriga tradition av levande gudstjänst och de kristna seder, bruk och traditioner som firas i dessa rum och för vilka kyrkorna själva är ett uttryck”. Han skriver vidare att en sådan begränsad förståelse av kulturarvsbegreppet, som en religionsneutral sfär, tenderar att se på religionsutövning som något avvikande som befinner sig utanför förståelsen om mänsklig kultur (Lundblad 2012).

Hanna Källström är både teolog och konstvetare. I sin avhandling *Domkyrkan som andaktsmiljö under senmedeltiden* studerar hon katedralens funktion som andaktsmiljö (Källström 2011). I tidigare forskning har bruket av kyrkorummet under medeltiden framförallt förknippats med biskopen och prästerskapet, men Källström menar att också allmänheten hade tillträde. Med hjälp av avlatsbrev, donationsbrev och testamenten studerar hon domkyrkorna i Lund och Linköping som andaktsmiljöer under senmedeltiden och försöker återskapa lekmännens besök utifrån nyckelorden platser, tidpunkter, föremål och bildmotiv. Källström är idag verksam som forskare vid Riksarkivet och ingår i redaktionen för *Det medeltida Sverige*.

Fallet med rivningen av Maglarps nya kyrka och reaktionerna efter uppmärksammas genom i en enkätundersökning av Anna Davidsson-Bremborg (Davidsson-Bremborg 2009, se *Antologier*).

Uppsala Universitet, Teologiska Institutionen

Gunnar Weman har från ett teologiskt perspektiv diskuterat kyrkoarkitektur och – restaureringar i flera sammanhang. 2011 publicerades artikeln ”Gudstjänst och kulturmiljövård: Mariakyrkans två restaureringar under 1900-talet” i *Situne Dei Årsskrift för Sigtunaforskning* (Weman 2011). 2009 utkom den populärvetenskapliga boken *Jerke Alton – nutida kyrkorumsarkitekt* där han undersöker och tolkar det arbete som arkitekten Alton genomfört i Svenska kyrkans församlingar (Weman 2009). Alton var verksam mellan 1964 och 2006 och beskrivs som en gudstjänstrummets förvaltare med förmåga att se gudstjänst och kyrkorum som en enhet. Han har i sitt arbete ansett att ”det liturgiskt begrundade perspektivet på kyrkorummets förändringsprocess” är en förutsättning för att det ska fortleva som en del av det svenska kulturarvet (Weman 2009).

Weman disputerade 2006 med avhandlingen *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum: Förhållandet mellan det sena 1900-talets liturgireform och det medeltida gudstjänstrummet i Svenska kyrkan*. Han var också redaktör för antologin *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst. En samtalsbok om ett förändringsskede* tillsammans med Peter Bexell 2008 (se *Antologier*).

Arkitekturskolor

Vid arkitektursektionerna på de tekniska högskolorna bedrivs forskning om kyrkobyggnader med fokus på restaurering, om- och tillbyggnader och utifrån aspekter av bevarande.

Kungliga konsthögskolan (KKH)

I översiktsverket *Restaureringskonstens historia* behandlar Fredric Bedoire de omfattande kyrkorestaureringar som har skett i Sverige under 1900-talet: Helgo Zettervalls stilrestaureringar av domkyrkor och det tidiga 1900-talets restaureringsideologiska kritik mot densamma, byggnadsvårdens framväxt under 1960-talet och 2000-talets domkyrkorestaureringar och debatten om restaureringsideologiernas död. I egenskap av exposé presenterar boken inga nya perspektiv på kyrkobyggnaderna, däremot tydliggör den kyrkorestaureringarnas betydelse för 1900-talets arkitekter och restaureringsideologiska diskussion.

I sammanhanget bör nämnas att temat för Kungliga konsthögskolans ettåriga påbyggnadsutbildning i restaureringskonst 2013/2014 var *3500 kyrkobyggnader - problem eller möjlighet?*. Kursen avslutades med en utställning av de förslag på ombyggnad och nyanvändning som årets studenter har arbetat fram (*3500 kyrkor, 8 restaureringsexempel. Projektarbete 2013-2014*).

Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm (KTH) Skolan för arkitektur och samhällsbyggnad, Arkitektur

Vid Arkitekturskolan på KTH har en avhandling och en masteruppsats om det kyrkliga kulturarvet färdigställts under perioden 2009-2014. I sin avhandling *Medeltidskyrkan i Uppland. Restaurering och rumslig förnyelse* (2010) belyser och diskuterar Lotta Gustafsson 1900-talets restaureringshistoria genom restaureringarna av medeltida kyrkor i Uppland åren 1920 - 1980. Med avstamp i restaureringsprocesserna undersöker Gustafsson de rumsliga förändringar som är avläsbara i kyrkorummet och kopplar restaureringarna till å ena sidan liturgiska och teologiska strömningar och å andra sidan den samtida restaureringssynen. Det primära syftet är studera och åskådliggöra arkitektens roll och restaureringsideologiska utgångspunkter.

I sin inledning skriver Gustafsson att hon utgick från att de varierande estetiska idealen har styrt kyrkorummens utformning (Gustafsson 2010:4). Med tiden såg hon sig emellertid tvungen att vidga och fördjupa sina frågor till att också omfatta restaureringssyn, byggnadsteknik, liturgiska strömningar mm. Undersökningen är ordnad utifrån en kategorisering av kyrkorestaureringarna i fyra tidsperioder där en uppländsk kyrka får exemplifiera en period. Som ett viktigt resultat konstaterar Gustafsson att utformningen av dagens kyrkor till stor del präglas av det tidiga 1900-talets restaureringar, och därmed av deras tolkning av hur det medeltida kyrkorummet var gestaltat. ”Detta sammantaget bidrar till upplevelsen av ålderdomlighet som också väcker en känsla av kontinuitet och fasthet i en tillvaro annars så präglad av föränderlighet.” (Gustafsson 2010:130).

En masteruppsats om kyrkobyggnader har färdigställts, Kayrokh Moattars arbete om Våla kyrka, *Våler Church: A Contemporary Experience of Sacred Architecture* (2012).

Chalmers tekniska högskola, Institutionen för arkitektur

Vid Arkitekturskolan på Chalmers har en avhandling framlagts som anknyter till forskningsfältet det kyrkliga kulturarvet. Hans Ponnerts *Theodor Wåhlin – Arkitekten och restaureringskonsten – En yrkesbiografi*

(2011) är en biografiskt inriktad undersökning av domkyrkoarkitekten Theodor Wählin's yrkesgörning (1864 - 1948). Syftet är att belysa Wählin's verksamhet inom kyrkorestaurering i Skåne och därigenom ge kunskap om det tidiga 1900-talets kyrkorestaureringsfrågor. Avhandlingen berör på så vis andra frågor såsom den skånska lantkyrkans arkitektoniska utveckling och den restaureringsideologiska regionala och nationella debatten under det tidiga 1900-talet. I sina slutsatser konstaterar Ponnert att Wählin var en av de första arkitekterna vid Överintendentensämbetet som beaktade kyrkornas historiska utveckling. ”I detta avseende var Wählin tidigare än Sigurd Curman, som av många forskare framhållits som idégivaren till historiska beskrivningar i samband med restaureringar.” (Ponnert 2011).

Han påpekar också att Wählin, i likhet med de restaureringsarkitekter vars verk Lotta Gustafsson har undersökt (Gustafsson 2010) vanligtvis valde att lyfta fram de äldsta spåren vid restaureringen av kyrkor. Således frilade han de romanska och gotiska elementen på bekostnad av senare tillägg.

2012 färdigställde Mihaela Fratica sitt masterarbete *New home for El Sistema – The transformation and conversion of Hammarkullen church into a music school* (Fratica 2012), som behandlar omvandlingen av kyrkan i stadsdelen Hammarkullen, Göteborg, till musikskola. Året därefter färdigställde Mariella Petersson sitt mastersarbete *Transformation från kyrka till förskola* (Petersson 2013) som rör liknande frågor men med 1970-talskyrkan Pater Noster i Göteborg som fall. Samma år kom David Lindecrantz masterarbete *Ny Våler kirke* som utgör ett förslag på uppförande av en ny kyrka i Våler, Norge, sedan den gamla brann till grunden 2009 (Lindecrantz 2013).

Lunds tekniska högskola (LTH), Lunds universitet. Institutionen för arkitektur och byggd miljö, avdelningen Bebyggelsevård

Vid avdelningen Bebyggelsevård, Arkitekturskolan i Lund har inga avhandlingar eller studentarbeten producerats under de senaste fem åren som anknyter till det aktuella forskningsfältet. 2011 utgavs emellertid boken *Kalmar domkyrka i nytt ljus* skriven av Kerstin Barup och Mats Edström/Barup Edström arkitektkontor AB, som båda är verksamma vid avdelningen. Boken beskriver en av de största kyrkorestaureringarna som har gjorts i Sverige under senare tid (Barup, Edström & Lindman 2011).

Institutioner för teknik och miljö

Högskolan i Gävle, Akademin för teknik och miljö, avdelningen för Bygghälsa och installationsteknik

Vid Avdelningen för bygghälsa och installationsteknik pågår forskningsprojektet ”Energibesparing i kyrkor: Luftläckage-, nedsmutsnings- och klimatmätningar” 2011-2014. Samverkan sker med Kulturvård Campus Gotland. Projektet, som leds av forskargruppen för inomhusmiljö, finansieras av Energimyndighetens tidigare nämnda FoU-program ”Spara och bevara” och handlar om energibesparande åtgärder för kyrkor uppförda innan 1950. Utgångspunkten för projektet är att detta är ett byggnadsbestånd med höga kulturhistoriska och estetiska värden vilket förutsätter varsamma åtgärder.

Ett viktigt mål med projektet är att ta fram en praktiskt användbar undersökningsmetodik för karakterisering av luftläckage i kyrkorna. Tanken är att den ska vara vägledande vid underhållsåtgärder där byggnadsskalet ska tätas. Projektet undersöker även hur ventilation och uppvärmningsmetoder kan

påverka nedsmutsningen av kyrkorummet och hur vädring och val av värmekälla påverkar partikelspridningen (*Energimyndigheten, Spara och Bevara*).

Inom ramen för projektet har ett flertal konferensbidrag och ett examensarbete publicerats (Hayati et al. 2013, Mattsson et al. 2013, Sandberg, Mattsson, Etheridge, Claesson 2011a, 2011b, Mattsson, Broström, Linden, Lindström & Sandberg 2011a, 2011b, Mattsson, Linden, Lindström & Sandberg 2011a, 2011b). ”Energibesparing i kyrkor” är en fortsättning på forskningsprojektet ”Varsam energihushållning i kyrkor: ventilations-, klimatstyrnings- och försmutsningsaspekter” som pågick 2007 - 2011 och syftade till att hitta energibesparande lösningar för uppvärmning av kyrkor vilka tar hänsyn till kyrkans kulturhistoriska värden (Linden 2011).

2009 presenterade och publicerade Mikael Björling, Hans Stymne och Carl-Axel Boman en artikel om naturligt ventilerade kyrkor, ”The Indoor Climate of a Naturally Ventilated Church” vid konferensen ”Healthy Buildings” i Syracuse.

Övriga forskningsaktörer

Svenska kyrkans forskningsavdelning bör nämnas, även om den forskning som bedrivs här inte är inriktad på det materiella kulturarvet. 2014 utgavs redan nämnda antologi *Minne och möjlighet Kyrka och historiebruk från nationsbygge till pluralism* i forskningsavdelningens bokserie ”Forskning för kyrkan” (red. Claesson & Neuhaus). Antologin behandlar frågan om historiebruk i en kyrklig kontext.

Ytterligare en intressant miljö är IVL Svenska Miljöinstitutet som bland annat genomförde projektet ”Mögel, organiska syror och kulturarv. Kyrkans inne- och utemiljö” (Bloom mfl 2010) med medel från Svenska kyrkan, Riksantikvarieämbetet och SIVL.

Upplandsmuseets avdelning för forskning

Vid Upplandsmuseet verkar många disputerade forskare och museet driver flera egna projekt som rör det kyrkliga kulturarvet. Redan nämnda Huseliusprojektet, finansierat av Vitterhetsakademien, är förlagt till museet och forskningen bedrivs av museets egna forskare. Ett av projektets resultat, bokverket om Uppsala domkyrka, utgör volym 231 i Sveriges kyrkor. Det är uppdelat i sex band där varje band belyser olika aspekter av domkyrkans byggnadshistoriska utveckling och konst.

Del 1, Skriftliga källor, arkivbildning behandlar domkyrkan i det skriftliga källmaterialet (Dahlbäck 2010). Del 2, *Den nuvarande domkyrkans omgivning* handlar om kvarteren kring kyrkan och omgivningens historiska utveckling (Carlsson 2010). Del 3, *Byggnadsbeskrivning, byggnadshistoria, domkyrkans konsthistoriska ställning*, innefattar en exteriör och interiör beskrivning, en byggnadshistorik från medeltid fram till slutet av 1800-talet samt en analys av kyrkans stilistiska härledning och uttryck (Lovén, Bengtsson & Dahlberg 2010). Del 4, *Interiörens fasta utsmyckning*, beskriver byggnadsskulptur, kalk- och glasmålningar (Nilsén & Bengtsson 2010). Del 5, *Inredning och inventarier* behandlar bevarade och försvunna inventarier, textilsamlingen mellan 1200-talet och 1860-talet samt domkyrkans orglar (Bengtsson, Estham & Unnerbäck 2010). Del 6 har titeln *Gravminnen* (Bengtsson 2010). 2014 kom den sjunde delen *Helgo Zettervalls restaurering 1885-93 och tiden fram till 1934* som behandlar Zettervalls kontroversiella restaurering av kyrkan (Bengtsson & Bengtsson Melin 2014).

Förutom Huseliusprojektet pågår också projektet ”Marka kyrkas byggnadshistoria i skenet av en nyframtagen målningsssvit” (Melin Bengtsson 2013, 2014) som handlar om den Marka kyrka i Västergötland. Ytterligare projekt som pågår eller just har avslutats är ”Olle Hjortzberg som kyrkomålare” (Melin Bengtsson 2011-2012) samt ”Hammarby kyrkas medeltida räkenskaper” (Bengtsson 2014).

Stockholms universitet, Romanska och klassiska institutionen

I forskningsprojektet ”Medeltida textskatt i uppländska kyrkor” har Christina Sandquist Öberg undersökt bildtexterna i medeltida kyrkmålningar. Bildframställningen i kyrkmålningar har ofta varit föremål för konstvetenskaplig forskning, men detta projekt syftade till att språkvetenskapligt tolka bildtexterna i ett 70-tal uppländska kyrkor för att fördjupa förståelsen för verken och deras upphovsmän, något som tidigare endast skett för målningar av Albertus Pictor (Sandquist Öberg 2009 och 2013).

Movium SLU:s tankesmedja, Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp

Vid Sveriges lantbruksuniversitet och dess tankesmedja för hållbar stadsutveckling, *Movium*, bedrivs forskning om värdering och underhåll av kyrkogårdar och begravningsplatser. Forskningsprojektet ”Underhållsskulden” är knutet till Movium och projektledare är Ann-Britt Sörensen (2012). Projektet utgår från det faktum att planerat underhåll ofta är eftersatt inom kommunala förvaltningar och kyrkogårdsförvaltningar. En viktig fråga är hur underhållsskulden påverkar kulturhistoriska miljöer och vilka strategier som finns inom kyrkogårdsförvaltningar.

En del av projektets resultat består av fem uppsatser skrivna av studenter på programmet för landskapsarkitektur, varav tre handlar om kyrkogårdar: *Underhållsplaner i kyrkogårdsförvaltning* (Engdahl 2012), *Underhållsskuld på kyrkogården: Hur den kan påverka besökarens sorgearbete* (Hedström 2013), *Vård och underhåll av kulturhistoriskt lagskyddade kyrkogårdar - en fallstudie av Lagunda kyrkogårdsförvaltning* (Slettengren 2013).

Slettengrens uppsats handlar om vård och underhåll av kulturhistoriskt lagskyddade kyrkogårdar (Slettengren 2013). Här konstateras att problemet med eftersatt underhåll till viss del kan härledas avståndet ”mellan kyrkogårdsförvaltningens förhållningssätt till underhåll och riktlinjer från kulturvårdande myndigheter”.

2012 färdigställde Anna Andréasson boken *Gravvårdar i sten: ett mångskiftande kulturarv* som är en stillhistorisk beskrivning av gravvårdar från medeltiden till idag- Andréasson sätter gravvårdarnas utformning i text, symboler och form i sitt samhälleliga och konsthistoriska sammanhang.

Vid SLU finns exempel på ytterligare kandidat- och masteruppsatser som handlar om kyrkogården som kulturarv: *Kyrkogårdsturism: dagsläge och framtid med fokus på våra kyrkogårdars rika kulturarv* (Dalquist 2010), *Kyrkogårdens hotade trädbestånd: en förnyelse av trädarter utan ett förlorat kulturarv* (Jacobsén 2012), *Kyrkogården - en plats för de levande* (Sandell 2009).

Antologier, konferenspublikationer och samproduktioner

Anledningen till varför antologier och samproduktioner behandlas under en särskild rubrik är att de vanligtvis involverar forskare från olika institutioner. Under de senaste sex åren har så många som sju

olika antologier publicerats, vilka samtliga behandlar Svenska kyrkans kulturarv. Detta kan, i sig, betraktas som ett mått på det intresse för gränsöverskridande samarbeten som det kyrkliga kulturarvet väcker.

De kyrkliga kulturarven Aktuell forskning och pedagogisk utveckling (2014)

De kyrkliga kulturarven. Aktuell forskning och pedagogisk utveckling (Karlsmo, Lindblad & Widmark 2014) bygger på anföranden hållna 2011 vid ett symposium vid Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. I förordet betonar redaktörerna att fokus för symposiet var ”frågan om det kyrkliga kulturarvet som konstvetenskapligt kunskapsområde” (s10), det vill säga en inomvetenskapligt motiverad och historiografiskt inriktad frågeställning. Knappt hälften av de 28 bidragen behandlar den kyrkliga konsten och föremålen och deras historieskrivning. Övriga bidrag har en ämnesmässigt vidare spridning. Flera av dem rör dock kyrkornas betydelse för framväxten och utvecklingen av den konsthistoriska/konstvetenskapliga disciplinen, respektive kyrkorna som antikvariskt yrkesfält. Som redaktörerna påpekar i förordet var intresset för att bidra till symposiet större än antalet forskare som har kyrkorna som sitt huvudsakliga forskningsområde. Det är ett av skälen till varför flera av forskarna som bidrog till symposiet inte har behandlats i denna forskningsöversikt.

Förutom inlednings- och avslutningstexterna är symposiebidragen sorterade i fyra kapitel. I historiografisk inledning ”Konstvetenskapligt eller kyrkligt kulturarv?” menar Lena Johannesson, med anledning av kyrkornas centrala roll inom konsthistorisk forskning, att ”forskningskulturen kring kyrkliga konstföremål och arkitektur är något annat än troslivets och teologins traditioner.”. Karaktäristiskt för denna andra forskningskultur är att självklarheten i valet av studieobjekt (kyrkor/kyrklig konst) har inneburit att forskarna aldrig har fört någon gemensam metodologisk eller teoretisk diskussion. Det finns heller ingen konsistent konstvetenskaplig kyrkoforskningstradition, skriver Johannesson. Enkelt uttryckt är alla konstvetare mer eller mindre kyrkoforskare. Det kyrkliga, som material- och kunskapsfält inom konstvetenskapen, ingår ”som ett av flera centrala huvudfält, men lyckligtvis utan att för den skull ha separerats ur ämnet som en avgränsad specialitet”

Under rubriken ”Kunskapsuppbyggnad” följer sex texter av deskriptiv karaktär som beskriver olika kunskapsprojekt som har genomförts sedan 2000. Exempelvis behandlar Herman Bengtssons och Jakob Lindblads respektive texter dagsläget för ”Sveriges kyrkor” och Charlotta Hanner Nordstrands bidrag projektet ”Tekniskt beskrivningslexikon över kyrkliga föremål”. Nästa kapitel, ”Historieskrivning”, samlar sju texter som återger den kyrkliga konstens och föremålens historieskrivning. Här finns också Catharina Nolins analys av begravningsplatsen som kulturarv, samt Johan Örns text om behovet att studera arkitektkontorens kyrkoupdrag som likställda andra uppdrag. I det fjärde kapitlet, ”Verktyg och tolkning” ges exempel på hur kyrkokonst kan studeras och förstås. I kapitlet ingår också Martin Åhréns text om den moderna kulturmiljösektorns påverkan på kyrkobyggnaderna, samt Astrid von Rosens beskrivning av hur kristen symbolik återfinns i modern teater och scenografi.

I det sista kapitlet ”Tendenser i tiden” behandlas dagsaktuella frågor som har med förvaltningen av och undervisningen om kyrkor att göra. I bidraget ”Konstvetarens perspektiv i antikvarisk praktik” reflekterar Markus Dahlberg över den konstvetenskapliga forskningens inriktning och förändringar i relation till den antikvariska professionen och de kunskapsbehov som förvaltningen av kyrkobyggnaderna gett upphov till. En av hans huvudpoänger är att den konstvetenskapliga forskningen har få beröringspunkter med den antikvariska praktik som förvaltningen av kyrkorna omfattar. ”På de konferenser som idag lyfter viktiga frågor kring det kyrkliga kulturarvets framtid är få konstvetenskapliga forskare representerade, istället är

det bebyggelseantikvarier vid stift, länsstyrelser, läns museer som dominerar.”. Med argumentet ”vi kan inte bara hantera, vi måste också förstå” poängterar Dahlberg samtidigt behovet av konstvetenskapliga perspektiv i dessa sammanhang.

I den avslutande texten ”Kulturhistoria, konst och kulturarv” påpekar Lena Liepe, med stöd i den etablerade kulturarvsforskningen, att det är omöjligt att i bestämd form singularis tala om kulturarv, och därmed även om ett kyrkligt kulturarv. Hennes poäng är att begreppets användning inom dagens konstvetenskapliga forskning måste föregås av en utredning som klargör konsekvenserna av det kulturarvsbegrepp med nationalistiska implikationer, som har präglat 1900-talets historieskrivning. Som exempel tar hon medeltidskonsthistorieforskningen där föremålets svenska härkomst har tagits för given och utgjort en central del i framställningen och förståelsen.

Grevars och bönders tempel: en bok om Brahekyrkan på Visingsö (2013)

2013 utkom Jönköpings läns museums antologi *Grevars och bönders tempel: en bok om Brahekyrkan på Visingsö* vilken utgjorde slutpunkten för den tio år långa restaurering som kyrkan har genomgått. Redaktör är Robin Gullbrandsson, som sedan länge sysslar med kyrkor och tidigare har skrivit böcker om Skaraborgs kyrkor, utgivna för Skara stiftshistoriska sällskap (Gullbrandsson 2008).

Artiklarna är skrivna av nitton olika författare, förutom museets egna antikvarier, arkeologer och konservatorer medverkar också forskare från Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet, Institutionen för konstvetenskap, Uppsala Universitet och Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

Artiklarna belyser olika aspekter av kyrkans och platsens förflutna, från forntid till idag. Innehållet har också en stor ämnesmässig spännvidd. Exempel på författare och ämnen är Jan Svanbergs konstvetenskapliga studier av kyrkans medeltida konst, Agneta Åsgrim Berlins skildring av kyrkans öde under 1800-talet, Jan Olof Rudins artikel om musiken i 1600-talets kyrka och Robin Gullbrandssons studie av släkten Brahes exklusiva begravningskistor.

Kyrkornas hemligheter (2013)

Det populärvetenskapliga översiktsverket *Kyrkornas hemligheter* är en fördjupning av SVT-serien med samma namn, vilken sändes 2013. Redaktörerna Ann Catherine Bonnier och Ingrid Sjöström är båda forskare knutna till Institutionen för konstvetenskap vid Stockholms universitet. De var tidigare verksamma vid ”Sveriges kyrkor” vid Riksantikvarieämbetet och drivande i ”Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria”. Förutom redaktörerna medverkar ytterligare tio konstvetare och en arkitekt. Flera av skribenterna har tidigare samverkat med Bonnier och Sjöström i ”Sveriges kyrkor”.

Boken vänder sig till en bred grupp läsare som vill förstå kyrkornas ”myller av märkliga tecken, dolda koder och nästan glömda betydelser och innebörder” (s7). Avsikten är att den ska fungera som en nyckel till Svenska kyrkans kulturarv. Av de åtta kronologiskt sorterade kapitlen ägnas medeltiden tre. Perspektivet är konstvetenskapligt. Varje kapitel inleds med en beskrivning av det samhällliga och kyrkopolitiska sammanhanget, därefter skildras epokens kyrkoarkitektoniska särdrag. Kapitlet avslutas med en serie uppslag där en specifik kyrkas utsmyckning eller föremål sätts i fokus.

Härnevi kyrka och socken. Perspektiv på ett uppländskt lokalsamhälle under medeltiden (2012)

Antologin är resultatet av ett projekt med samma namn och har getts ut av sällskapet *Runica et Mediaevalia* och Centrum för medeltidsstudier vid Stockholms universitet. Utgångspunkt för de nio texterna är den medeltida Härnevi kyrka, men som rubriken anger är det inte bara själva kyrkobyggnaden som är i fokus utan också landskapet och aktörerna kring kyrkan. Författarna är historiker, agrarhistoriker, teologer, språk-, musik- och konstvetare.

I sitt bidrag 'Konsten att datera en kyrka' jämför Ann Cathrine Bonnier "en traditionell konsthistorisk byggnadsdatering" med den dendrokronologiska dateringsmetoden (s31). Hennes slutsats är att i fallet med Härnevi kyrka bekräftas den stilistiska analysen, i kombination med en noggrann byggnadsdokumentation, av den dendrokronologiska undersökningen. I "Stora Härnevis ägare under medeltiden" rekonstruerar Olle Ferm ägarbilderna från 1500-talet och framåt, med hjälp av framför allt jordeböcker, frälse- och rusttjänstlängder och kartor. Han knyter därefter ägarna till kyrkan och dess inventarier (s61ff).

I 'Härnevi och sockenbildningen i västra Uppland. Rumsliga aspekter på Torstuna och Simtuna härad' undersöker Clas Tollin Härnevi socken i jämförelse med andra uppländska socknar. Syftet är att "belysa de territoriella socknarnas ursprung och särart". Undersökningen visar att det inte tycks ha funnits en standardstorlek eller logisk rumslig struktur för de medeltida territoriella socknarna. Tvärtom är olikheterna stora och svårförklarade vad gäller storlek, ålder på bebyggelsen, förekomst av kyrkbyar etc.

Västerhus: Kapell, kyrkogård och befolkning (2011)

Antologin *Västerhus: Kapell, kyrkogård och befolkning* är en genomgång av de senaste årens tvärvetenskapliga forskning som har bedrivits om kyrkan, kyrkogården och populationen i Västerhus på jämtländska Frösön (Iregren, Alexandersen & Redin 2011). I Västerhus förelåg ett unikt forskningsmaterial i form av humant skelettmaterial som låg till grund för bland annat projektet "Medeltidens människor" som startade 1997 och var ett tvärvetenskapligt samarbete mellan arkeologi och historisk osteologi, humanistiska och biologiska vetenskaper.

Forskare från olika vetenskapsdiscipliner bidrar till antologin, alla med utgångspunkt i Västerhusmaterialet. Kristina Jonsson gör en arkeologisk tillbakablick på utgrävningarna som gjordes i Västerhus 1947-1952. I ett av bokens avsnitt jämför Jan Brendalsmo och Ann Catherine Bonnier konstruktionen i olika stenkyrkobyggnader i Jämtland och Norge och utreder varifrån medeltidens kyrkbyggare kom.

Vreta kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster (2010)

Antologin om Vreta kloster baseras på föredrag som framfördes vid en konferens som arrangerades under 2007 och 2008 av Riksantikvarieämbetet, Föreningen klosterliv i Vreta och Historiska museet. De 17 bidragen är författade av forskare inom historia, arkeologi, konsthistoria, kulturvetenskap, kulturgeografi och kyrkohistoria. Intill den medeltida Vreta klosterkyrka finns ruinerna efter Sveriges äldsta nunnekloster som uppfördes av cistercienserorden under 1100-talet.

Forskningen om klostret i Vreta har en lång historia. Under hela 1900-talet har man i byggnadsarkeologiska studier försökt tolka lämningarna efter cistercienserklostret. En av de senaste årens hypoteser berör fyndet av en märklig så kallad dubbeltrappa, en stensatt vattenledning och bassäng. Tolkningarna av byggnadsresterna och trappans ursprungliga funktion diskuteras i artikeln av Göran

Tagesson (2010b) som lägger fram möjligheten att de kan vara rester av ett baptisterium, det vill säga en tidigkristen dopanläggning. Två alternativa tolkningar är ceremoniell dubbeltrappa eller profan vattenledning.

Maglarps kyrkan som försvann (2010)

Texterna i *Maglarps kyrkan som försvann* (Dahlberg, Romberg, Wienberg 2010) belyser och problematiserar kulturmiljösektorns agerande under de dryga 30 år som frågan om rivning av Maglarps nya kyrka i Skåne var aktuell. Flera av bidragen behandlar frågan hur en byggnad med ett så starkt lagskydd kunde förfalla och till sist rivs 2007. Antologin tillkom genom ett samarbete mellan Länsstyrelsen i Skåne, Höganäs kommun, Riksantikvarieämbetet, Regionmuseet Kristianstad och Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet. Den ingår i serien *Studier till Sveriges kyrkor* och bakom de sex artiklarna står Thomas Romberg (Länsstyrelsen i Skåne), Henrik Ranby (Höganäs kommun), Markus Dahlberg (Riksantikvarieämbetet), Lotta Eriksson (Regionmuseet Kristianstad), samt Jes Wienberg (Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet).

I kapitlet "När Gud flyttar ut – ödekyrkor förr och nu" diskuterar Jes Wienberg ödekyrkor och konstaterar att det inte är ett nytt fenomen. Övergivna kyrkobyggnader har funnits i alla tider på grund av exempelvis omorganisering i sockenstrukturen, demografiska förändringar, reformation, krig och eld. Det nya är snarare att uppfatta övertaliga kyrkor som ett antikvariskt problem. Det är, menar Wienberg, ett synsätt som hör samman med att kyrkan förvandlats från religiös byggnad till omistligt kulturarv. Hanteringen av ödekyrkor kan vara många: försäljning eller återbruk, ruin, flyttning och rivning. Wienberg menar att förändring inte behöver ses som ett hot, tvärtom kan det vara nödvändigt för att få till stånd ett bevarande.

I sin artikel "Dömd från början? Den problematiska kyrkan i Maglarps" pekar Henrik Ranby på hur kulturmiljösektorns förakt för 1800-talets nygotik och hyllning av den "svenska medeltiden", delvis motiverade rivningen av kyrkan (Ranby 2010).

Lotta Eriksson skriver i "Gör en kyrka någon skillnad?" om kyrkobyggnaden som religiös symbol och identitetsskapande traditionsbärare. En kyrkobyggnad får ofta vara inramning åt livets viktiga händelser och blir därmed en del av bygdens och familjens traditioner. Eriksson menar att detta är ett exempel på hur själva traditionen kan betecknas som kulturarv (Eriksson 2010).

Kyrkorummet - kulturarv och gudstjänst: en samtalsbok om ett förändringsskede (2008)

Kyrkorummet - kulturarv och gudstjänst: en samtalsbok om ett förändringsskede (red. Bexell & Weman) utgavs visserligen redan 2008, men bör ändå nämnas i detta sammanhang. Boken består av bearbetade föredrag hållna vid symposiet "Kyrkorum och gudstjänst" i Växjö 2007, vilket ingick i Växjö stifts projekt med samma namn. Syftet var att sammanföra olika aktörer för en gemensam diskussion om användningen och betydelse av Svenska kyrkans kyrkobyggnader. Deltagarna hade olika bakgrund, bland dem finns präster, antikvarier, arkitekter, musiker, konstnärer och forskare från disciplinerna teologi, historia och konsthistoria. Knappt hälften av skribenterna är yrkesverksamma inom kyrkan och till skillnad från ovan beskrivna publikationer kommer deras perspektiv tydligt till uttryck genom texterna.

De 38 bidragen är sorterade i sju kapitel: "Den gudstjänstfirande församlingens rum", "När församlingen förändras – men samma rum", "De många rummen – ett europeiskt perspektiv", "Rummet och

offentligheten”, ”När rummet förändras – vad händer?”, ”Kyrkans rum – kulturbärare” och ”Det sakrala rummet”. Vissa texter är forskningsartiklar medan andra är mer beskrivande, eller har karaktären av debattinlägg eller betraktelser. Lästa bredvid varandra ger texterna en god inblick i debatten om kyrkobyggnadernas framtid, inklusive de meningsskiljaktigheter och skilda utgångspunkter vad gäller tolkning och mål som förekommer mellan de olika aktörerna.

Slutsatser

Aktiva forskningsmiljöer

Forskning om kyrkligt kulturarv är ett fält som befinner sig i skärningspunkten mellan flera ämnen. Majoriteten av forskningen bedrivs idag vid institutioner för kulturvård, konstvetenskap och arkeologi, en mindre andel vid institutioner för historia.

Som särskilt aktiva bör nämnas forskargrupperna vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia och Centrum för teologi och religionsvetenskap, båda Lunds universitet, samt Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet (både Campus Gotland och Uppsala). Vid Institutionen för Idé och samhällsstudier, Umeå universitet, bedrivs också två aktuella projekt.

Utmärkande för de aktiva forskarmiljöerna är att projekten bygger på samarbeten mellan olika universitet, discipliner och aktörer utanför vetenskapssamhället. Projekten inom ”Religious Heritage in Transformation” grundar sig på samverkan mellan Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet, Svenska kyrkan, Jyväskylä universitet samt Hugo Valentincentrum i Uppsala. Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet samverkar med Upplandsmuseet. Ytterligare exempel är samverkan mellan Institutionen för arkeologi och antikens historia och Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet.

Resultatet kan ställas i relation till förslaget om ökad samverkan mellan kunskapsaktörerna, vilket lades fram i utredningsrapporten *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkorna som kulturarv* (Hermerén, Riksantikvarieämbetet 2009). Utredningen tillsattes för att klarlägga den nya ansvars- och rollfördelning som relationsförändringen 2000 innebar. I sina slutsatser betonar också utredaren behovet av att bedriva kunskapsuppbyggnad som undersöker och diskuterar motiven till kyrkobyggnadernas bevarande (Hermerén 2009).

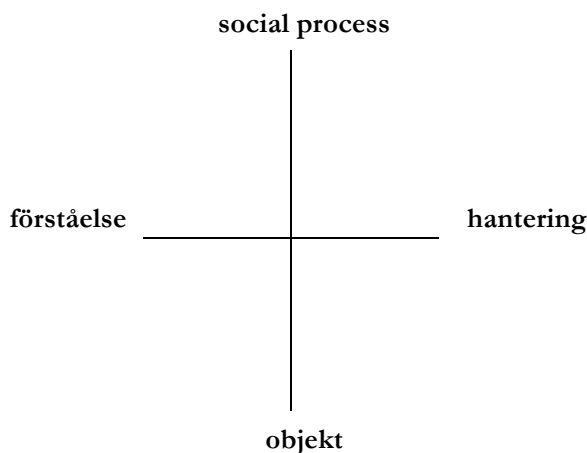
Kulturarvssyn och forskningsmotiv

De senaste fem årens forskning om det kyrkliga kulturarvet kan sorteras på många sätt: efter disciplin såsom vi har gjort i översikten ovan, efter användning av källmaterial (skriftligt, muntligt, befintliga byggnader, lämningar under jord etc) eller efter synen på kulturarvsbegreppet (kulturarv som *ting och företeelse*, kulturarv som *process*) – för att ta några exempel.

Ordnar vi projekten efter innehållsmässigt fokus framträder fyra löst sammanhållna teman; *fysisk förvaltning, betydelseförskjutning och kulturarvisering, kyrkan som konstnärligt och kulturhistoriskt objekt* och slutligen *kyrka och liturgiskt bruk i förfluten tid*. Dessa teman ansluter i stora delar till den sortering av kulturarvsforskningen i sin helhet som Svante Beckman gör (Beckman 2012). I korta drag ordnar Beckman forskningen i relation till två axlar, där den ena beskriver olika perspektiv på kulturarv, och den andra axeln olika kunskapsintressen eller forskningsmotiv.

Kulturarvet beforskat såsom *social praxis* respektive *objekt* utgör den ena axelns två poler, *förståelseintresse* (teoretiskt) respektive *hantering* (utvecklings- eller förbättringsintresse) den andra axelns. Genom sorteringen uppträder fyra forskningsområden eller -typer, i vilka även kyrkoprojekten skulle kunna

placeras. I flera fall är emellertid forskningens kunskapsintressen överlappande och de olika perspektiven på kulturarvet ryms inom samma projekts ramar.

Observera att figuren ovan är en förenkling av den indelning som Svante Beckman tecknade i föredraget ”Kulturarvsforskning vad är det?” vid en workshop i Linköping 2012.

Flertalet projekt är lätta att placera i fyrfältaren. Det gäller till exempel de som med Beckmans ord ”kombinerar förståelseintresset med uppfattningen av kulturarvet som en social institution, som ett socialt definierat handlingsfält eller ’sektor’.” (Beckman 2012). Här är centrala forskningsområden musealiseringen av kyrkor, växlande restaureringsideologier och värderingskonflikter i antikvarisk kyrkoförvaltning.

Även projekt vars forskare kombinerar förståelseintresset med uppfattningen av kulturarvet som ett objektsfält har en tydlig plats i fyrfältaren. Här återfinns den forskning som söker tolka och förstå historiska konst- och kulturföremål, det vill säga stora delar av 1900-talets konstvetenskapliga, byggnadshistoriska och etnologiska forskning om kyrkor.

Forskning med objektsinriktning och hanteringsförbättring som huvudsakligt motiv rymmer till viss del naturvetenskapliga, konserveringstekniska studier. Exempel på viktiga ämnesområden inom detta fält är konservering av träföremål, friläggning och konsolidering av målningar och moderna uppvärmningsteknikers påverkan på kyrkobyggnadens fuktförhållanden. Flera projekt med förbättrad hantering som huvudsakligt kunskapsintresse, grundar sig också på och finansieras som en följd av behov formulerade av Svenska kyrkans församlingar.

Idag finns också forskning som inte låter sig sorteras med samma lätthet. Ett exempel är den forskning som har förståelse som sitt huvudsakliga kunskapsintresse och i vilka hantverksprocessen lika mycket som föremålet utgör forskningsobjektet. Förståelsen för process/objekt fungerar i dessa studier som ett medel för att nå större kunskap om historiska skeenden som handlar om samhälle och sociala praktiker. Ett annat exempel är den förståelseinriktade forskning som har historiska diskurser som sitt främsta studieobjekt, där resultatet är tänkt att ligga till grund för en förbättrad hantering av objektet.

Reflektioner

Beroende på i vilken disciplinär miljö ett forskningsprojekt tillkommer, varierar inte bara kunskapsintresse, studieobjekt och metod utan också de inomvetenskapliga motiven. Innebär projektet en uppgörelse med eller en fortsättning på de problemställningar och angreppssätt som hittills tongivande forskning står för? Vilka slags resultat förväntas forskningen bidra med?

Inom ämnet konstvetenskap finns en obruten tradition av kyrkobyggnadshistorisk och kyrkokonstforskning som på ett eller annat sätt förhåller sig till "Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium". Det vetenskapliga "Sockenkyrkoprojektet" fördjupade och breddade perspektiven, och förefaller samtidigt hålla fast vid det innehållsmässiga fokus, de metoder och analyser som kommer till uttryck i "Sveriges kyrkors" tidiga monografier. Kunskapsluckorna som kvarstår, skriver projektledningen i sitt förord till slutrapporten 2008, har att göra med att projektet inte getts möjlighet att dokumentera samtliga kyrkor. Den menar vidare att en god kunskapsbas handlar om att ha likvärdiga och jämförbara data om samtliga kyrkor, att ha möjligheten att kvantifiera. Det historiografiska projektet "Sveriges Kyrkor i centrum och periferi" (Uppsala) är tänkt att sätta ljuset på "Sveriges kyrkor" såsom vetenskapligt projekt och reda ut dess påverkan på 1900-talets konstvetenskapliga kyrkohistorieskrivning.

Inom arkeologi och historisk arkeologi finns en lång tradition av forskning om kyrkolämningar och begravningsplatser. De senaste decenniernas utveckling av kulturarvsteoretiska perspektiv och teorier har också en stark ställning inom disciplinen. Bland de forskare vars projekt vi har tagit upp i översikten pågår en diskussion som handlar om forskningens fokus och tolkningsramar. Här finns både den (etablerade) tradition som utläser sociala strukturer och maktförhållanden i de kyrkliga lämningarna, och forskare som samverkar med teologer och kyrkohistoriker för att tolka lämningarna i liturgiska termer. I båda fallen handlar det om ett slags funktionsanalys, men med olika förtecken och resultat.

Kulturvårdsinstitutionerna och de kulturvetenskapliga institutionerna är unga och har ingen längre tradition av kyrkobyggnadsforskning. Före 2009 bedrevs forskning om kyrkobyggnader eller -föremål i mycket begränsad omfattning. Vid Göteborgsinstitutionen finns emellertid enskilda forskare som sedan länge arbetar med kyrkobyggnadshistoria med fokus på träbyggnader och träkonstruktioner. Idag bedrivs projekt som behandlar både kulturarvet som objekt och kulturarvsprocesser. En del av forskningen tar avstamp i samhällsliga behov eller kulturmiljösektorns och Svenska kyrkans församlingars mer eller mindre explicit uttryckta önskemål. Flera projekt förhåller sig till den teoribildning som har präglat kritisk kulturarvsforskning under de senaste två decennierna och fokuserar på kulturarvsprocessen.

Forskning om kulturarviseringen av Svenska kyrkans byggnader och föremål håller på att forma ett eget forskningsområde genom de projekt som bedrivs av forskarna i projektet "Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?", Göteborgs universitet (i samverkan med Linköping och Jvaskylä), samt av forskarna vid Umeå universitet. Tankegodset bakom "Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?" har sin grund dels i den kulturarvspolitiska historieforskning som bedrivs vid Tema Q sedan början av 2000-talet, dels i den rums- och värderingsteoretiska forskning som har pågått ungefär lika länge vid Institutionen för kulturvård.

Jämför vi andelen forskning om kulturarvet *som objekt*, med andelen forskning om kulturarvet *som process*, visar sig den övervägande delen fortfarande handla om objekten. Sålunda finns fler forskare som intresserar sig för kyrkobyggnadens betydelser, material, konstruktion och bevarande, än det finns forskare som ägnar sig åt att förstå kulturarviseringens bakgrund och konsekvenser. Men samtidigt som

forskningen om objekten fortsätter att dominera, har detta kunskapsfält under de allra senaste åren skiftat fokus från konst- och arkitekturhistorisk förståelse till frågeställningar och metoder som har såväl förståelse som förbättrad hantering som mål. Drivande i denna utveckling är sannolikt den Kyrkoantikvariska ersättningen, vilken har möjliggjort omfattande vårdinsatser och indirekt bidragit till att specifika och generella förvaltningsproblem uppmärksammas.

Referenser

- Almevik, Gunnar (2010). *Södra Råda projektet. Program för forskning- och utvecklingsarbete*. Rapport, Göteborgs universitet
- Alzén, Annika & Aronsson, Peter (red.) (2006). *Demokratiskt kulturarv?: nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Norrköping: Tema Kultur och samhälle, Campus Norrköping, Linköpings universitet
- Andersson, Gudrun (2003). Att pränta in sitt namn: Arbogaeliten i kyrkorummet 1650-1750. Årsbok/Hembygdsföreningen *Arboga minne*. 2003, s. 6-20
- Andrén, Anders (2011). *Det medeltida Gotland: en arkeologisk guidebok*. Lund: Historiska Media
- Andréasson, Anna (2012). *Gravvårdar i sten: ett mångskiftande kulturarv*. Alnarp: Movium
- Aronsson, Peter (2005a). Historiebruk och kulturarv. I *Kulturarvens gränser: komparativa perspektiv: en antologi*. Aronsson, Peter (red.). Göteborg: Arkipelag, s. 21-38.
- Aronsson, Peter (2005b). Ett forskningsfält tar form. I *Kulturarvens dynamik: det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena (red.). Norrköping: Tema Kultur och samhälle, Campus Norrköping, Linköpings universitet
- Barup, Kerstin, Edström, Mats & Lindman, Åke E:son (2011). *Kalmar domkyrka i nytt ljus: restaureringen 2005-2011*. Stockholm: Arkitektur i samarbete med Barup & Edström arkitektkontor
- Beckman, Svante (2013). Svenska kyrkan klarar inte skötseln av alla kyrkor. *Dagens Nyheter, DN Debatt* 25 december 2013
- Beckman, Svante (2012). Kulturarvsforskning vad är det?. Föredrag vid "Kulturarvsforskning - ett växande fält." Workshop vid Tema Kultur och samhälle. Linköpings universitet, 2012-11-30
- Bedoire, Fredric (2013). *Restaureringskonstens historia*. Stockholm: Norstedt i samarbete med Kungl. Konsthögskolan
- Bengtsson, Herman & Bengtsson Melin, Pia (2014). *Uppsala domkyrka. 7, Helgo Zettervalls restaurering 1885-93 och tiden fram till 1934*. Uppsala: Upplandsmuseet
- Bengtsson, Herman (2013). Sankt Göransgruppen i Storkyrkan i Stockholm: nya och gamla iakttagelser. I *Uppland*. 2013, s. 9-60
- Bengtsson, Herman (2012). Från statisk till dramatisk: den medeltida Erikskultens visuella strategier. I *Uppland*. 2012, s. 49-84
- Bengtsson, Herman (2011). Byggmästarbilden i Uppsala domkyrka. *Fornvännen* 106 (2) (Print), s. 136-140. Tillgänglig på Internet: http://fornvannen.se/pdf/2010talet/2011_136.pdf

- Bengtsson, Herman, Estham, Inger & Unnerbäck, R. Axel (2010). *Uppsala domkyrka. 5, Inredning och inventarier*. Uppsala: Upplandsmuseet
- Bengtsson, Herman (2010). *Uppsala domkyrka. 6, Gravminnen*. Uppsala: Upplandsmuseet
- Bengtsson, Herman, Kjellberg, Joakim & Qviström, Linda (2012). Senmedeltida korskrank - ett exempel från Bälinge i Uppland. I *Uppland*. 2012, s. 99-110
- Bengtsson, Herman & Kjellberg, Joakim (2009). Albertus under golvet: om ett målningsfynd i Bälinge kyrka i Uppland. I *Uppland*. 2009, s. 128-133
- Bengtsson Melin, Pia (kommande 2014). *Medeltiden on Display. Utställningsprinciper för medeltida kyrkokonst från omkring 1850 och fram till i dag*. Monografi som kommer att ges ut i en av sällskapet Runica et Mediaevalias skriftserier 2014
- Bengtsson Melin, Pia (2013). Medeltida modernist?: Olle Hjortzberg och det uppländska muralmaleriet. I *Uppland*. s. 99-126
- Bengtsson Melin, Pia (2013). Nyframtagna romanska målningar i Marka kyrka i Västergötland. *Fornvännen* 108 (4) (Print), s. [249]-256.
Tillgänglig på Internet: http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2013_249
- Bengtsson Melin, Pia (2012). *Dräkt, makt och kön: dräktskick och materiell kultur i Upplands senmedeltida kyrkmålningar*. Uppsala: Upplandsmuseet
- Bengtsson Melin, Pia (2011). Från offerstock till kollektomat: redskap för allmosor från skilda tider. I *Uppland*. 2011, s. 81-91
- Bengtsson Melin, Pia (2009). Bildspråk och bildberättande hos Albertus Pictor: två exempel. I *Albertus Pictor: Bilder i urval samt studier och analyser 1, målare av sin tid*. s. 138-144
- Bengtsson Melin, Pia (2009). Kriterier för attribueringar av målningssviten. I *Albertus Pictor: målare av sin tid. 1, Bilder i urval samt studier och analyser*, s. 17-26
- Bengtsson Melin, Pia (2009). Sankt Mikael: själarnas förkämpe i Sala. I *Albertus Pictor: målare av sin tid. 1, Bilder i urval samt studier och analyser*, s. 111-114
- Bengtsson Melin, Pia (red.) (2009). *Albertus Pictor: målare av sin tid. 1, Bilder i urval samt studier och analyser*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien
- Bexell, Peter & Weman, Gunnar (red.) (2008). *Kyrkorummet - kulturarv och gudstjänst: en samtalsbok om ett förändringskede*. Skellefteå: Artos & Norm
- Björman, Jonny, Must, Aime (2012). Mould Problems in Swedish Churches as Influenced by Construction and Microclimate. I *Energy efficiency in historic buildings: postprints from the conference: Visby, February 9–11, 2011*. Broström, Tor & Nilsen, Lisa (red.). Visby: Gotland University Press. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hgo:diva-1363>

Björling, Mikael, Stymne, Hans & Boman, Carl-Axel (2009). The Indoor Climate of a Naturally Ventilated Church [Elektronisk resurs]. *Healthy Buildings 2009, Sept 13-18, Syracuse, NY USA*. s. 1-4. Tillgänglig på Internet: <http://hig.diva-portal.org/smash/get/diva2:234398/FULLTEXT01.pdf>

Bonnier, Ann-Catherine (2009). Sveriges kyrkor som forskningsmiljö. I Hermerén, Karin *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkorna som kulturarv*. FoU-rapport. Riksantikvarieämbetet

Bonnier, Ann Catherine, Ferm, Olle & Åkestam, Mia (2012). *Härnevi kyrka och socken: perspektiv på ett uppländskt lokalsambälle under medeltiden*. Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia, Centrum för medeltidsstudier, Stockholms universitet

Bonnier, Ann Catherine & Sjöström, Ingrid (2013). *Kyrkornas hemligheter*. Stockholm: Medström

Borgehammar, Stephan & Wienberg, Jes (red.) (2012). *Locus celebris: Dalby kyrka, kloster och gård*. Göteborg: Makadam i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet

Brunskog, Maria (2011). *Energieffektivisering i byggnader av kulturhistoriskt intresse med anseende på kyrkor i Luleå stift*. Uppsala Universitet/Högskolan på Gotland

Broström, Tor & Melander, Dan (2008). *Handbok i hållbar energianvändning för kyrkan*. Stockholm: Verbum

Broström, Tor (2010). *Luft-luftvärmepumpar för skyddsvärme i kyrkor [Elektronisk resurs]*. Högskolan på Gotland. Serie: Centrum för energieffektivisering i kulturhistoriskt värdefulla byggnader; 2010:1. Tillgänglig på Internet: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:292366/FULLTEXT01.pdf>

Broström, Tor (2012). Forskning om energieffektivisering i kulturhistoriskt värdefulla byggnader. *Bygg & teknik* 2, s. 27-32. <http://issuu.com/byggteknikforlaget/docs/2-12>

Broström, Tor (2013). Skonsam och energieffektiv uppvärmning av kyrkor. I *Mångvetenskapliga möten för ett breddat kulturmiljöarbete*: Holmström, Marie (red.). Riksantikvarieämbetets FoU-verksamhet 2006-2010/11. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, s. 57-61

Broström, Tor & Nilsen, Lisa (red.) (2012). *Energy efficiency in historic buildings: postprints from the conference : Visby, February 9-11, 2011*. Visby: Gotland University Press. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hgo:diva-1363>

Broström, Tor & Leijonhufvud, Gustaf (2012). Hållbarhet och byggnadsvård. I *Energiboken: energieffektivisering för småhusägare*. Löfgren Eva & Hansson Paul (red.). Stockholm: Svenska byggnadsvårdsföreningen, s. 34-45

Carlsson, Ronnie (2010). *Uppsala domkyrka. 2, Domkyrkan i Gamla Uppsala, nuvarande domkyrkans omgivningar*. Uppsala: Upplandsmuseet

Claesson, Urban & Neuhaus, Sinikka (red.) (2014). *Minne och möjlighet: kyrka och historiebruk från nationsbygge till pluralis*. Makadam förlag

Coomans de Brachène, Thomas (2012). *Loci Sacri: Understanding Sacred Places*. Leuven University Press

- Dahlbäck, Göran (2010). *Uppsala domkyrka. 1, Skriftliga källor, arkivbildning*. Uppsala: Upplandsmuseet
- Dahlberg, Markus, Romberg, Thomas & Wienberg, Jes (red.) (2010). *Maglarps kyrkan som försvann*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Davidsson-Bremberg, Anna (2009). När en kyrka rivits. En enkätundersökning efter rivningen av Maglarps nya kyrka. I *Gudstjänst och vardag. Årsbok för Svenskt gudstjänstliv*. 84, s. 60-84
- Dell'Unto, Nicolo, Nilsson, Ing-Marie & Wienberg, Jes (2013). Förhallen i Dalby som dopkapell – en digital rekonstruktion. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 4
- Edgren, Lars (2008). Kyrkbänkar och begravningsplatser: att studera sociala hierarkier i 1700-talets Malmö. *Arbetshistoria*. 32 (3-4) (=127-128), s. 32-38
- Eivergård, Mikael (red.) (2005). *Kulturarv och historiebruk*. Östersund: Jamtli
- Elfver, Frédéric (2009). S:t Eligius och Öja kyrka på Gotland. *Svensk Numismatisk Tidskrift: organ för Svenska numismatiska föreningen* 6, s. 145-145
- Energimyndigheten, Spara och bevara. *Projektbeskrivningar för forskningsprojekt mellan åren 2007-2014*. <http://md2.peekaboo.se/www.sparaochbevara.se/forskningsprogrammet.pab> [20140430]
- Eriksson, Lotta (2010). Gör en kyrka någon skillnad?. I *Maglarps kyrkan som försvann*. Dahlberg, Markus, Romberg, Thomas & Wienberg, Jes (red.). Stockholm: Riksantikvarieämbetet, s. 37-47
- Groop, Kim, Lindfelt, Mikael & Lindqvist, Pekka (red.) (2011). *Rum för teologisk spänning: historiska, samtidsorienterade och kyrkliga perspektiv i teologisk forskning*. Åbo: Åbo Akademi förlag
- Grundberg, Jonas (2004). *Historiebruk, globalisering och kulturarvsförvaltning: utveckling eller konflikt?*. Diss. Göteborg: Univ., 2004
- Gullbrandsson, Robin (2008). *"Tills du återupprättat helgedomarna": kyrkorestaureringar i Västergötland 1920-1960*. [Ny, omarb.utg.] Skara: Skara stiftshistoriska sällskap
- Gullbrandsson, Robin (2008). *Tusenårigt arv: Skara stifts kyrkor*. Skara: Skara stiftshistoriska sällskap
- Gullbrandsson, Robin (red.) (2013). *Grevars och bönders tempel: en bok om Brabekyrkan på Visingsö*. Jönköping: Jönköpings läns museum
- Gustafsson, Lotta (2010). *Medeltidskyrkan i Uppland: restaurering och rumslig förnyelse under 1900-talet*. Stockholm: KTH
- Hammarskiöld, Helena (2011). *Byggeforskning idag* [Elektronisk resurs] : inventering av forskning inom byggsektorn, med inriktning på kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig på Internet: http://www.raa.se/publicerat/rapp2011_14.pdf
- Hanner Nordstrand, Charlotta (2012b). Baptisterier och dopritual: exempel från Syrien och Vreta. I *Linköpings Stiftshistoriska Sällskap Årsbok* (2), s. 102-111

- Hanner Nordstrand, Charlotta (2012a). Kyrkan som kulturarv - Västra Götalands kyrkor som studieobjekt. *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift*, 2011-2012 s. 270-276
- Hayati, Abolfazl, Mattsson, Magnus, Sandberg, Mats & Linden, Elisabet (2013). Evaluation of two air infiltration models on a church. I *Conference proceedings: Cultural heritage preservation – 3rd European Workshop on Cultural Heritage Preservation*. s. 47-53
- Hermerén, Karin (2009). *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkorna som kulturarv*. Rapport. Riksantikvarieämbetet
- Hildeman Sjölin, Cecilia (2010). Kyrkorum och bild i Brunnby kyrka. I *Flytande gränser: Dansk-svenska förbindelser efter 1658*. s. 62-93
- Hillström, Magdalena (2012). Det kyrkliga kulturarvet mellan heligt och profant. I *Kulturaliseringens samhälle* Beckman, Svante (red.). [Elektronisk resurs]: Problemorienterad kulturvetenskaplig forskning vid Tema Q 2002-2012: Tema Q jubileumssymposium 19-20 januari 2012, Norrköping Sweden. Linköping: Linköping University Electronic Press. Tillgänglig på Internet: <http://www.ep.liu.se/ecp/066/ecp11066.pdf>
- Holm, Olof (2010). Om källvärdet av kyrkplatssåger för studiet av nedlagda medeltidskyrkor. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 60, s. 22-37
- Iregren, Elisabeth, Alexandersen, Verner & Redin, Lars (red.) (2009). *Västerhus: kapell, kyrkogård och befolkning*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien
- Jarlert, Anders (red.) (2009). *Kyrkohistoria - perspektiv på ett forskningsämne*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien
- Jarnkvist, Karin (2011). *När jag gifter mig ska jag göra det på riktigt* [Elektronisk resurs]: Berättelser om barn, brudar och bröllop. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för idé- och samhällsstudier. Tillgänglig på Internet: <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:438374/FULLTEXT02>
- Johannesson, Lena (2014). Konstvetenskapligt eller kyrkligt kulturarv? Reflektioner kring en ämneskultur och flera forskningstraditioner. I *De kyrkliga kulturarven: aktuell forskning och pedagogisk utveckling*. Karlsmo, Emilie, Lindblad, Jakob & Widmark, Henrik (red). Uppsala: Uppsala universitet, s. 15-35
- Jonsson, Kenneth (2011a). Myntfynden från de öländska kapellen. I *Ölands medeltida kapell: En översikt jämte beskrivningar av S:ta Britas och S:ta Margaretas kapell, Runstens härad, Öland*. s. 96-105
- Jonsson, Kenneth (2011b). Myntfynden i landsortskyrkor i det medeltida Sverige. *Myntstudier* 1, s. 1-16
- Jonsson, Kristina (2009). *Practices for the living and the dead: medieval and post-Reformation burials in Scandinavia*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2009
- Kalamees T., editor (2013). *The final report of research of project "Sustainable Management of Historic Rural Churches in the Baltic Sea Region" (SMC)*. Tallinn-Visby, Estonia-Sweden
- Karlsmo, Emilie (2005). *Rum för avsked: begravningskapellets arkitektur och konstnärliga utsmyckning i 1900-talets Sverige*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet

Karlsmo, Emilie, Lindblad, Jakob & Widmark, Henrik (red.) (2014). *De kyrkliga kulturarven: aktuell forskning och pedagogisk utveckling*. Uppsala: Uppsala universitet

Kitzler Åhfeldt, Laila (2009). *Runstensfragmenten i Köpingsviks kyrka, Öland [Elektronisk resurs]: Analys med optisk 3D-skanner*. Stockholm: Arkeologiska forskningslaboratoriet. Tillgänglig på Internet: <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:208880/FULLTEXT01.pdf>

Kjellberg, Joakim (red.) (2013). *Bälinge kyrka: från romansk absidkyrka till nyklassiskt tempel*. Uppsala: Upplandsmuseet

Kjellberg, Joakim, Qviström, Linda & Viberg, Andreas (2010). Dubbla vapenhus vid Tierp, Bälinge och Alunda kyrkor?: En rapport från ett forskningsprojekt. I *Uppland: årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund*. Uppsala: Upplands fornminnesförenings förlag. s. 65-74

Kulturdepartementet (2009). *Kyrkoantikvariska frågor*. Stockholm: Kulturdepartementet (Regeringens Skrivelse 2008/09:220). Tillgänglig på internet: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/12/79/22/855c5490.pdf>

Kulturdepartementet (2014). *Den kyrkoantikvariska ersättningen*. Stockholm: Kulturdepartementet (Regeringens Skrivelse 2013/14:152). Tillgänglig på internet: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/23/63/66/1bcb1476.pdf>

Källbom, Arja (2014). *Målning av takplåt på kulturhistoriska byggnader: en kunskapsutställning*. 1 uppl. Göteborg: Göteborgs Universitet, Hantverkslaboratoriet

Källström, Hanna (2011). *Domkyrkan som andaktsmiljö under senmedeltiden: Linköping och Lund*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2011

Landzelius, Michael (2003). "Commemorative dis(re)membering: erasing heritage, spatializing disinheritance". *Environment and Planning D: Society and Space* 21, s. 195-221

Larsson, Anita (red.) (2010). *Dalby kyrka: om en plats i historien*. Lund: Historiska media

Legnér, Mattias (2012a). Kyrkan – ”en maskin att sitta i: införandet av komfortteknik i Gotlands kyrkor under 1900-talets första hälft”. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 63, s. 59-75. Tillgänglig på internet: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:577765/FULLTEXT01.pdf>

Legnér, Mattias (2012b). Kulturarvet och komforten: inomhusklimatet som problem i kulturhistoriska byggnader under 1900-talet. I *Kulturaliseringens samhälle*. Problemorienterad kulturvetenskaplig forskning vid Tema Q 2002 - 2012 : Tema Q jubileumssymposium 19-20 januari 2012, Norrköping, Sweden. s. 206-209 . Tillgänglig på internet: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:484534/FULLTEXT01.pdf>

Legnér, Mattias (2012c). Tracing the Historical Indoor Climate of a Swedish Church, c. 1800-2000. *APT Bulletin. Journal of Preservation Technology*:43(1), s. 49-56. Tillgänglig på internet: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:623590/FULLTEXT01.pdf>

Legnér, Mattias (2013). Gotlands fornvänner 1875-1925: Början till en kanonisering av gotländskt kulturarv. I *Mellan nation och tradition: Idéströmningar i 1800-talets insamlingar av folklore*. Föredrag från ett

symposium i Visby 27-28 september 2011. s. 125-154. Tillgänglig på internet: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:627795/FULLTEXT01.pdf>

Legnér, M., (forthcoming 2015). Conservation versus thermal comfort – conflicting interests? The issue of church heating, Sweden c. 1918-1975, *Konsthistorisk Tidskrift*. 25 pages. Accepted for publication 2014-09-22

Legnér, Mattias & Geijer, Mia (2012). Heating regimes in old Swedish churches, c. 1880-1980. Cultural Heritage Preservation: I *Proceedings of the 2nd European Workshop on Cultural Heritage Preservation*, s. 90-98

Legnér, Mattias & Geijer, Mia (kommande 2015). *Kulturarvet och komforten: inomhusklimatet som förvaltningsfråga i kulturhistoriska byggnader 1850-1990*. Klintehamn: Gotlandica förlag

Liepe, Lena (2014). Kulturhistoria, konst och kulturarv. I *De kyrkliga kulturarven: aktuell forskning och pedagogisk utveckling*. Karlsmo, Emilie, Lindblad, Jakob & Widmark, Henrik (red.). Uppsala: Uppsala universitet

Lilja, Joakim (2014uu). *Kallmurade naturstenskonstruktioner*, Göteborgs Universitet, Hantverkslaboratoriet

Lindblad, Jakob (2009). *470 nya kyrkor: bidrag till Sveriges arkitekturb historia 1850-1890*. Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2009

Lindblad, Henrik & Löfgren Eva (2014). När Gud blir sambo med kulturen. *Svenska Dagbladet*, 23 februari 2013, http://www.svd.se/kultur/understrecktet/nar-gud-blir-sambo-med-kulturen_3297010.svd

Linden, Elisabet (2011). *Projektpresentationer: Varsam energibushållning i kyrkor: ventilations-, klimatstyrnings- och försmutningsaspekter*.
<http://www.big.se/ext/sv/organisation/akademier/akademinforteknikochmiljo/forskning/forskningsprojekt/projektpresentationer/varsamenergibushallningikykor.4.3e6323df125d569c14980001783.html> [20140426]

Lindgren, Anna (2013). *Två platser och flera olika berättelser: Edskee masugn och Skogs kyrkoruin under 1900-talet och idag*. Stockholm: Konstvetenskapliga Institutionen vid Stockholms universitet

Lindmark, Daniel (red.), (2010). *Ingångar till norrländsk kyrkohistoria*. Umeå: Luleå stiftshistoriska sällskap

Lindmark, Daniel (2012). *Samiska röster och ångerfulla kyrkor - Historiebruk i försoningsprocesser mellan kyrka och samer*. Projektbeskrivning. Formas projektdatabas
<http://proj.formas.se/detail.asp?arendeid=27006&sprak=2&x=230&y=0> [20140619]

Lindmark, Daniel (2014). Projektet ”Norrländsk kyrkohistoria” – en bakgrund och en vision. I Samuelson, Jan (red.). *Norrländsk kyrkohistoria i ett komparativt perspektiv [elektronisk resurs]*. Sundsvall: Mittuniversitetet. Tillgänglig på internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:miun:diva-21875>

Linscott, Kristina (2007). *Medeltida tak: bevarade takkonstruktioner i svenska medeltidskyrkor. D. 1, Rapport om kunskapsläget 2006*. Göteborg: Göteborgs universitet. Institutionen för kulturvård

Ljung, Cecilia (2010). Vreta klostrets tidigkristna gravmonument i ett östgötskt perspektiv. I *Fokus Vreta kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*. s. 49-79

Lovén, Christian, Bengtsson, Herman & Dahlberg, Markus (2010). *Uppsala domkyrka. 3, Byggnadsbeskrivning, byggnadshistoria, domkyrkans konsthistoriska ställning*. Uppsala: Upplandsmuseet

Lundahl, Mikela (2013). Kulturarvsbruk – för vem, av vem?, föredrag i samband med seminariet Glasrikets framtid, Orrefors, i Designarkivets regi, 22 februari 2013. Publicerad i https://www.academia.edu/4893478/MIKELA_LUNDAHL_KULTURARVSBRUK_FOR_VEM_AV_VEM

Lundblad, Jonas (2012). Kulturarvsteologi för bruk [Elektronisk resurs]. *Tidskriften Evangelium*. 1:2. Tillgänglig på internet: <http://www.tidskriftenevangelium.se/kulturarvsteologi-for-bruk/>

Löfgren, Eva (2014a). Religious Heritage in Transformation. *Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet*. <http://www.conservation.gu.se/forskning/rhit/> [20140504]

Löfgren, Eva (2014b). Gamla kyrkor – nya värden. Bruk och förvaltning av kyrkobyggnader i ett förändrat samhälle. Projektinformation. *Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet*. <http://www.conservation.gu.se/forskning/rhit/gamla-kyrkor/> [20140504]

Löfgren, Eva (2014c). Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv? Projektinformation. *Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet*. <http://www.conservation.gu.se/forskning/rhit/kulturarv/> [20140504]

Löfgren, Eva (2014d). ALTER heritage. Adapting Learning Tools for Europe's Religious heritage. Projektinformation. *Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet*. <http://www.conservation.gu.se/forskning/rhit/alterheritage/> [20140504]

Malmstedt, Göran (2002). *Bondetro och kyrkoro: religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*. Lund: Nordic Academic Press

Mattsson, Magnus, Sandberg, Mats, Claesson, Leif, Lindström, Svante & Hayati, Abolfazl (2013). Fan pressurization method for measuring air leakage in churches – wind and stack induced uncertainties. I *Conference proceedings: Cultural heritage preservation – 3rd European Workshop on Cultural Heritage Preservation*. s. 63-68

Mattsson, Magnus, Broström, Tor, Linden, Elisabet, Lindström, Svante & Sandberg, Mats (2011a). Fan Convectors vs. Bench heaters in Churches – impact on air velocities. *EEHB 2011: Conference on Energy Efficiency in Historic Buildings*.

Mattsson, Magnus, Broström, Tor, Linden, Elisabet, Lindström, Svante & Sandberg, Mats (2011b). Impact of heating system on air velocities in a medieval stone church. I *Roomvent 2011 : 12th International conference on air distribution in rooms*.

Mattsson, Magnus, Lindström, Svante, Linden, Elisabet & Sandberg, Mats (2011a). Methods to Identify Air Leakages in the Building Envelope of Churches. *EEHB 2011 : Conference on Energy Efficiency in Historic Buildings*.

Mattsson, Magnus, Lindström, Svante, Linden, Elisabet & Sandberg, Mats (2011b). Tracer gas techniques for quantifying the air change rate in churches – field investigation experiences. I *Proceedings Roomvent 2011 : 12th International conference on air distribution in rooms*.

- Nilsén, Anna & Bengtsson, Herman (2010). *Uppsala domkyrka. 4, Interiörens fasta utsmyckning*. Uppsala: Upplandsmuseet
- Nilsson, Ing-Marie (2009). *Mellan makten och himmelriket: perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2009
- Nilsson, Ing-Marie (2011). Kyrkoarkeologin igår, idag och i morgon? En spekulativ positionsbestämning, I *Medeltiden och arkeologin. Mer än sex decennier..* s. 29-47 . Tillgänglig på internet: <http://lup.lub.lu.se/record/2227030/file/3799406.pdf>
- Nilsson, Ing-Marie (2012a). *Kungens platser och kyrkans bus. Kyrkor, sambälle och makt i mellersta Halland under medeltiden*. <http://www.ark.lu.se/projekt/384> [20140609]
- Nilsson, Ing-Marie (2012b). Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor. Kommentar vid Ing-Marie Nilsson. *Collegium Medievale* 24
- Nitenberg, Annelie (2009). *Liljestenar och stavkorsbällar: kulturmöten och social praktik i tidig medeltid = [Early medieval stone slabs : culture meetings and social practice]*. Licentiatavhandling Göteborg : Göteborgs universitet, 2009
- Nordbäck, Carola (2011). Den kyrkohistoriska vetenskapens utmaningar och möjligheter: Reflexioner kring historiografi, begreppshistoria och historiebruk. I *Rum för teologisk spänning: historiska, samtidsorienterade och kyrkliga perspektiv i teologisk forskning*. Groop, Kim, Lindfelt, Mikael & Lindqvist, Pekka (red.). Åbo: Åbo Akademi förlag. s. 12-63
- Nordbäck, Carola (2012). När kyrkan blir på riktigt. *Svensk kyrkotidning* 26
- Nordbäck, Carola (2014). Historiebruk i Vilhelmina: Församling, plats och identitet i brytningstider. I Lindmark, Daniel (red.) (2014). *I Kyrkliga strukturer och platsbundna kulturer: Vilhelmina pastorat 200 år*. Umeå: Umeå universitet. s. 9-62
- Olofsson, Björn & Holm, Olof (2013). *Dateringar av kyrkor i Jämtland. Dendrokronologiska och byggnadshistoriska undersökningar 2011–2012*, Östersund: Jamtli, Rapport 2013:13
- Olsson, Lova (2013). Öppning för religiösa inslag i skolan, *Svenska Dagbladet* 2013-12-16
- Persson, Christina (2014uu). *Kvalitetssäkring av stavspåntak*, Göteborgs Universitet, Hantverkslaboratoriet
- Ponnert, Hans (2011). *Theodor Wåhlin: arkitekten och restaureringskonsten, en yrkesbiografi*. Diss. Göteborg: Chalmers tekniska högskola, 2011
- Ranby, Henrik (2010). Dömd från början? Den problematiska kyrkan i Maglarp. I *Maglarp: kyrkan som försvann*. Dahlberg, Markus, Romberg, Thomas & Wienberg, Jes (red.) (2010). Stockholm: Riksantikvarieämbetet, s. 13-36
- Ridderstedt, Margareta (2008). *Veneziansk sidendamast av svenska 1900-talskonstnärer*. Riksantikvarieämbetet

Sandberg, Mats, Mattsson, Magnus, Etheridge, David W & Claesson, Leif (2011a). Wind tunnel measurements of pressure distribution on the façade and surrounding ground of a church. I *Roomvent 2011: 12th International conference on air distribution in rooms*

Sandberg, Mats, Mattsson, Magnus, Etheridge, David W & Claesson, Leif (2011b). Wind tunnel measurements of pressure distribution on the facade of a church. I *Proceedings EEHB 2011: Conference on Energy Efficiency in Historic Buildings*

Sanders, Hanne (2014). Den försekulariserade världsbilden i Norden 1500-1800, projektpresentation på institutionens hemsida www.hist.lu.se/projekt/749 2014.09.30

Sandquist Öberg, Christina (2009). *Albertus Pictor: målare av sin tid. 2, Samtliga bevarade motiv och språkband med kommentarer och analyser*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien

Sandquist Öberg, Christina (2013). *Biblia pauperum: de fattigas bibel: en rik inspirationskälla för senmedeltiden*. Ny ed., med faksimil av blocktryck från 1400-talets mitt Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien

Sandström, Daniel (2013). Kulturarvet ingen harmlös historia. *Svenska Dagbladet* 2013-12-22

Sjöström, Ingrid & Dahlberg, Markus (red.) (2010). *Dalarna - landskapets kyrkor*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Staf Rydén, Gustav (2011). *Mögelangrepp i kyrkobyggnader – förstudie. Projektinformation*. Energimyndigheten, Spara och Bevara. <http://www.sparaochbevara.se/?page=61> [20140603]

Sundqvist, Olof (2011). An Arena for Higher Powers. Cultic Buildings and Rulers in the Late Iron Age and the Early Medieval Period in the Mälars Region. I *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*. Red. G. Steinsland et al. Leiden, s. 163-211

Sundqvist, Olof (2012). *En arena för högre makter. Kultbyggnader och härskarmakt i det vikingatida och medeltida Skandinavien*. Slutredovisning till Riksbankens Jubileumsfond. <http://anslag.rj.se/sv/anslag/36898#> [20140402]

Swedish Standards Institute (SIS) (2011) *SS-EN 15759-1:2011 Conservation of cultural property - Indoor climate - Part 1: Guidelines for heating churches, chapels and other places of worship* (SS-EN 15759-1:2011, IDT). Stockholm: SIS.

Svenska kyrkan. *Kultur och kulturarv*. www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=653457 [20140430]

Söderström, Mikael & Broström, Tor (2010). *Energieffektivisering i Karlstad stift [Elektronisk resurs]*. Visby: Högskolan på Gotland. Tillgänglig på Internet: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:294237/FULLTEXT01.pdf>

Sörensen, Ann-Britt (2012). Projekt: Underhållsskulden. *Movium*. <http://www.movium.slu.se/node/8128> [20140602]

Tagesson, Göran (red.) (2010a). *Fokus Vreta kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*. Stockholm: Statens

historiska museum

Tagesson, Göran (2010b). Vreta före cistercienserna. Huvudgård, kyrka och en (o)möjlig dopanläggning?. I *Fokus Vreta kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*. Tagesson, Göran (red.). Stockholm: Statens historiska museum

Thörn, Andreas K.G. (2011). *Pingströrelsens rumslighet: Filadelfiaförsamlingens rumslighet i Stockholm 1907-1960*. Konferensbidrag NORDVECK (Nätverk för väckelseforskning) Väckelsens mötesplatser 2011

Tollin Claes, C., (2010). *Ägdomäner och sockenbildning i västra Östergötland. En rumslig studie om kyrkliga upptagningsområden och ägarförhållanden vid tiden för Alvastra klostets grundande*. SLU Rapport 176. Uppsala.

Ulvros, Eva Helen & Larsson, Anita (2012). *Domkyrkan i Lund: en vandring genom tid och rum*. Historisk Media

Uppsala Universitet, FFKK. *Aktuellt*. <http://www.konstvet.uu.se/konst/forskning/ffkk/> [20140523]

Uppsala Universitet, Kulturvård. *Projekt*. <http://www.konstvet.uu.se/kulturvard/forskning/projekt/> [20140423]

Wangefelt Ström, Helena (2011). Heligt, hotfullt, historiskt: kulturarvifieringen av det katolska i 1600-talets Sverige. *Lychnos*, s. 29-53

Viberg, Andreas (2012). *Riddarholmskyrkan [Elektronisk resurs] : Teknisk rapport. Georadarmätningar*. Stockholm: Arkeologiska forskningslaboratoriet. Tillgänglig på Internet: <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:523852/FULLTEXT01.pdf>

Weman, Gunnar (2006). *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum: förhållandet mellan det sena 1900-talets liturgireform och det medeltida gudstjänstrummet i Svenska kyrkan*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet

Weman, Gunnar (2009). *Jerk Alton: nutida kyrkorumsarkitekt*. Skellefteå: Artos

Weman, Gunnar (2011). Gudstjänst och kulturmiljövård: Mariakyrkans två restaureringar under 1900-talet. *Situne Dei Årsskrift för Sigtunaforskning*, (2006). 2011, s. 35-48

Widmark, Henrik & Karlsmo, Emilie (2011). Religiösa rum i nya former och på nya platser. *Arkitektur* 7, s. 48-55

Wienberg, Jes (2006). Kirkearkæologi - fra stil til kulturarv [Elektronisk resurs]. *Meta: Medeltidsarkeologisk tidskrift*. :1, s. 19-29. Tillgänglig på internet: <http://lup.lub.lu.se/record/163588/file/4254138.pdf>

Wienberg, Jes (2010a). Romanesque Round Church Towers in Scandinavia [Elektronisk resurs]. *Zwischen Fjorden und Steppe. Festschrift für Johan Callmer zum 65. Geburtstag*. s. 515-521. Tillgänglig på internet: <http://lup.lub.lu.se/record/1391727/file/3799467.pdf>

Wienberg, Jes (2010b), När Gud flyttar ut. Ödekyrkor förr och nu. I *Maglarp: kyrkan som försvann*. Dahlberg, Markus, Romberg, Thomas & Wienberg, Jes (red.) (2010). Stockholm: Riksantikvarieämbetet. s. 59-71

Wienberg, Jes (2013a). *Kyrkor vid Östersjön*. <http://www.ark.lu.se/projekt/10> [20140420 [20140504]

Wienberg, Jes (2013b). *Locus Celebri- Dalby kyrka, kloster och gård*. <http://www.teol.lu.se/projekt/9> [20140619]

Wilhelmson, Helene (2013). *Gravar under golvet i Uppåkra kyrka [Elektronisk resurs]*. Tillgänglig på Internet: <http://lup.lub.lu.se/record/3563753/file/3563755.pdf>

Åkestam, Mia (2010). *Bebådelsebilder: om bildbruk under medeltiden*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2010

3500 kyrkor, 8 restaurerings exempel. Projektarbete 2013-2014, Studentarbeten 2014. Kungl. Konsthögskolan, Restaureringskonst

Uppsatser

Andersson, Erik (2009). *De mångsidiga kyrkorna - en studie av oktagon kyrkor under medeltiden* (Masteruppsats). Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Tillgänglig på internet: <http://www.lunduniversity.lu.se/o.o.i.s?id=24965&postid=1363848>

Boczar, Olivia, Hallin, Jenny (2009). *Kyrkobyggnader som kulturturistisk produkt: en studie om kyrkans syn på sina byggnader och hur dessa kan nyttjas i turistsammanhang* (Kandidatuppsats). Visby: Avdelningen för Företagsekonomi, Högskolan på Gotland. Tillgänglig på internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hgo:diva-106>

Dalquist, Emma (2010). *Kyrkogårdsturism: dagsläge och framtid med fokus på våra kyrkogårdars rika kulturarv* (Kandidatuppsats). Alnarp: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning, Sveriges lantbruksuniversitet. Tillgänglig på internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-4-338>

Enqvist, Ann-Christin (2013). *Romanskt kalkmåleri i Linköpings stifts kyrkor. En jämförande studie*. (Kandidatuppsats) Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet

Eriksson, Emma (2012). *Mariamässhaken i Uppsala domkyrka. Ett verk av Albertus Pictor* (Kandidat) Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet

Fratica, M. (2012). *New home for El Sistema - The transformation and conversion of Hammarkullen church into a music school*. Göteborg: Chalmers University of Technology

Friberg, S. & Sessman, M. (2011). *Energieffektivisering: En utvärdering av ett styr- och reglersystem i en kyrkobyggnad* (Kandidatuppsats). Halmstad: Sektionen för ekonomi och teknik, Högskolan i Halmstad. Tillgänglig på internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hh:diva-15713>

Fröberg, Jessica (2011). *Konsthandel under senmedeltiden – en studie av Funbo, Lena och Litslena kyrkors inköp av altarskåp*, (Masteruppsats) Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet

- Engdahl, Mia (2012). *Underhållsplaner i kyrkogårdsförvaltning* (Kandidatuppsats). Alnarp: Område Landskapsutveckling, Sveriges lantbruksuniversitet. Tillgänglig på internet: <http://stud.epsilon.slu.se/4614/>
- Granholt, Magdalena (2011). *Franska influenser på uppländskt kyrkobyggnade under folkungatiden – en kritisk analys av källäget och en stilistisk jämförelse*. (Kandidatuppsats), Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet
- Gröhn Saara (2010). *Kulturarv för evigheten? Studie av kyrkans utveckling och framtid med exemplet Skallsjö kyrka* (Kandidatuppsats). Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig på internet: [gupea_2077_22735_1.pdf](http://gupea.2077.22735.1.pdf)
- Hansen, Kenth (2014). *“Toke had a church built and ...”. Aristocratic manors and churches in medieval Lund* (Kandidatuppsats). Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Tillgänglig på internet: <http://www.lunduniversity.lu.se/o.o.i.s?pid=24965&postid=4227568>
- Hansson, Fredrik (2010). *Lunds domkyrkas föregångare* (kandidatuppsats). Lund. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Tillgänglig på internet: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOid=1609593&fileOid=1609596>
- Hedström, Anna (2013). *Underhållsskuld på kyrkogården: Hur den kan påverka besökarens sorgearbete* (Kandidatuppsats). Alnarp: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning, Sveriges lantbruksuniversitet. Tillgänglig på internet: <http://stud.epsilon.slu.se/5959/>
- Helleland, Miriam (2010). *Att våga förnya för att förmedla. Förnyandet av den moderna sakrala konsten sett ur tre konstverks uppkomst tagna från konstprojektet 'Kyrkorummet'*, (Masteruppsats). Uppsala, Konstvetenskapliga institutionen. Tillgänglig på internet: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:360468/FULLTEXT01.pdf>
- Jacobsén, Hanna (2012). *Kyrkogårdens botade trädbestånd: en förnyelse av trädarter utan ett förlorat kulturarv* (Kandidatuppsats). Alnarp: Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, område Landskapsutveckling, Sveriges lantbruksuniversitet. Tillgänglig på internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-s-1557>
- Lantz, Carolina (2012). *Kyrkan som immateriellt kulturarv. En studie i kulturvårdens förhållningsätt till liturgiska värden* (Masteruppsats). Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig på internet: [gupea_2077_28457_1.pdf](http://gupea.2077.28457.1.pdf)
- Leo, Linda (2010). *Kyrkorestaurering – problematiken kring kulturhistoriska värden* (Kandidatuppsats). Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig på internet: [gupea_2077_22724_1.pdf](http://gupea.2077.22724.1.pdf)
- Lindecrantz, David (2013). *Ny Våler kirke*. (Masteruppsats). Göteborg: Chalmers tekniska högskolan, Institutionen för arkitektur. Tillgänglig på internet: <http://publications.lib.chalmers.se/records/fulltext/174155/174155.pdf>
- Lindwall, Johan (2012). *Södermanlands apostlar i senmedeltida altarskåp. En regional studie i hur S:t Eskil och S:t Botvid avbildas i kyrkokonsten* Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet

Lundmark, Elin (2010). *Fragment eller komplement?: reflektioner kring restaurering av ikoner*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Löfberg, Staffan (2009). "Övertalighetsproblematiken" och Odarslövs kyrka – En "övertalig" kyrkas framtid (Masteruppsats). Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Tillgänglig på internet: <http://www.lunduniversity.lu.se/o.o.i.s?id=24965&postid=1361951>

Malinowski, Anna (2012). Bara burleska bilder? En studie av senmedeltida kyrkliga drolierier som humor och pedagogik (Kandidatuppsats). Lunds universitet. Historiska institutionen. Tillgänglig på internet: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=2278808&fileOId=2300162>

Moattar, K. (2012). *Våler Church: A Contemporary Experience of Sacred Architecture*. (Masteruppsats) Stockholm: Skolan för arkitektur och samhällsbyggnad (ABE), Arkitektur, KTH. Tillgänglig på internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-100149>

Nyström, Clara (2010). *Moderna kyrkor - Reflektioner kring ett övertaligt kulturarv* (Kandidatuppsats). Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig på internet: [gupea_2077_22730_1.pdf](http://gupea.2077.22730.1.pdf)

Nyström Rudling, Kajsa (2013). *Intressentens inflytande. En studie av intressenternas roll vid kalkmålningsskonserveringen i Barsebäcks kyrka, utifrån tekniska, formella och värdemässiga perspektiv* (Masteruppsats) Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig på internet: [gupea_2077_34503_1.pdf](http://gupea.2077.34503.1.pdf)

Pantzar, Emelie (2013). *Vila i grönska. Gestaltungsforlag av en askgravplats till Tidabolms kyrka* (Kandidatuppsats). Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig på internet: [gupea_2077_33326_1.pdf](http://gupea.2077.33326.1.pdf)

Petersson, Mariella (2013). *Transformation från kyrka till förskola*. (Masteruppsats) Göteborg. Chalmers tekniska högsk. Institutionen för arkitektur. Tillgänglig på internet: <http://publications.lib.chalmers.se/records/fulltext/181120/181120.pdf>

Rosén, Elin (2012). *Bilden av den medeltida stiftaren. En kontextuell analys* (Kandidat) Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet

Sandell, Angela (2009). *Kyrkogården - en plats för de levande* (Kandidatuppsats). Alnarp: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning, Sveriges lantbruksuniversitet. Tillgänglig på internet: <http://stud.epsilon.slu.se/157/>

Slettengren, Elin (2013). *Vård och underhåll av kulturhistoriskt lagskyddade kyrkogårdar - en fallstudie av Lagunda kyrkogårdsförvaltning, Enköping* (Uppsats för yrkesexamina på avancerad nivå). Uppsala: Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur, Sveriges lantbruksuniversitet. Tillgänglig på internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-s-2810>

Sävström, Ewa Thérèse (2011). *Begravningsvapen i ett urval kyrkor. Restaurering i ett idéhistoriskt och etnologiskt perspektiv*. (Kandidatuppsats). Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig på internet: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/30366>

Willebrand, Samuel (2013). *Takstolarna i Gökhemskyrka. En undersökning av tidigmedeltida byggnadsteknik* (Kandidatuppsats). Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig på internet: <http://hdl.handle.net/2077/34149>

Zandler, Sara (2013). *Fukt, mögel och kulturbeskydd - Hur de samspelar vid en kyrkorenoivering* (Kandidatuppsats). Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig på internet: [gupea_2077_33096_1.pdf](http://gupea.ub.gu.se/handle/2077/33096/1)

Öhlund, Jenny (2010). *Uppåt väggarna! Byggnads historia och förändringar i Malmös S:t Petri kyrka* (Kandidatuppsats). Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Tillgänglig på internet: <http://lup.lub.lu.se/lupur/download?func=downloadFile&recordId=1609761&fileId=1613300>

Öhman, Kristina (2012). *Mänsklighetens rätta - en undersökning av Judasgestalten i svenska framställningar av Den sista måltiden*. Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet

Österberg, Magnus (2009). *Kyrkorum och status: En studie om bänkeplacering i 1700-talets Falun* (Kandidatuppsats). Falun: Akademin Utbildning och humaniora, Historia, Högskolan Dalarna. Tillgänglig på internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:du-4202>

Bilaga. Tabell över forskningsprojekt

Tabellen är en sammanställning av alla forskningsprojekt som pågår eller har pågått 2009-2014. I några fall saknas uppgift om finansier.

Universitet	Institution eller centrumbildning	År	Projektledare	Finansier	Namn
Göteborgs universitet	Institutionen för kulturvård, Hantverkslaboratoriet	2002-	Hantverkslab. Siftelsen Södra Råda gamla kyrkplats	Gullspångs kommun, Västra Götalandsregionen, RAA, Länsstyrelsen Västra Götaland, samt flera sponsorer	Södra Råda projektet
Göteborgs universitet	Institutionen för kulturvård	2009-2010	Jonny Bjurman	Energimyndigheten, Spara och Bevara	Mögelangrepp i kyrkobyggnader - förstudie
Göteborgs universitet	Institutionen för kulturvård	2012-2015	Ola Wetterberg	RAÄ, Svenska Kyrkan	Gamla kyrkor – nya värden?
		2014-2018	Ola Wetterberg	Vetenskapsrådet	Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?
		2013-2015	Institutionen för kulturvård	Leonardo da Vinci programmet, Europeiska kommissionen	ALTERHeritage
Göteborgs universitet	Institutionen för kulturvård	2013-2017	Kina Linscott	Fakultetsfinansierad	Interpretations of old wood. From visible 12 th century roof structures to vaults in Swedish parish churches
Högskolan i Gävle	Avdelningen för Bygghvetenskap - installations-teknik, Akademin för teknik och miljö	2007-2011	Mats Sandberg m.fl.	Energimyndigheten, Spara och Bevara	Varsam energihushållning i kyrkor: ventilations-, klimatstyrnings- och försmutningsaspekter
		2011-2014	Mats Sandberg m.fl.	Energimyndigheten, Spara och Bevara	Energibesparing i kyrkor: Luftläckage-, nedsmutnings- och klimatmätningar
Högskolan i Gävle	Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap	2007-2012	Olof Sundqvist	Riksbankens Jubileumsfond	En arena för högre makter. Kultbyggnader och härskarmakt i det vikingatida och medeltida Skandinavien
Högskolan i Kalmar (Nuvarande Linnéuniversitetet)		2007-2011	Olof Berglin	Energimyndigheten, Spara och Bevara	Uppföljning och utvärdering av kyrkvärme baserat på flytande biobränsle
Lunds universitet	Centrum för teologi och religionsvetenskap, Institutionen för	2009-2015	Stephan Borgehammar, Jes Wienberg	Oscar och Signe Krooks stiftelse, Kung. Humanistiska Vetenskaps-	Locus celebris: Dalby kyrka, kloster och gård

	arkeologi och antikens historia			samfundet i Lund, Vetenskapsrådet	
Lunds universitet	Institutionen för arkeologi och antikens historia	2009-2015	Jes Wienberg		Kyrkor vid Östersjön
		2010-2011	Ing-Marie Nilsson	Ebbe Kocks stiftelse	Kungens platser och kyrkans hus. Kyrkor, samhälle och makt i mellersta Halland under medeltiden
		1999-2009	Elisabeth Iregren	HSFR (nuvarande Vetenskapsrådet)	Medeltidens människor (Västerhus kapell, kyrkogård och befolkning)
Lunds universitet	Historiska institutionen	2011-2016	Yvonne Maria Werner		Den katolska faran: Antikatolicismen som en identitets-formerande kraft i Norden 1815-1965
		1998-2014	Hanne Sanders		Den försekulariserade världsbilden i Norden 1500-1800
Lunds universitet	Institutionen för kulturvetenskaper	2013-2015	Cecilia Sjölin		Över gränsen: liminalitetsaspekter på medeltidens sakrala rum
Movium Sveriges lantbruksuniversitets tankesmedja	Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsark.	2012-2013	Ann-Britt Sörensen	Movium	Underhållsskulden
Stockholms universitet	Institutionen för arkeologi och antikens kultur	2009-2010	Andreas Viberg, (Joakim Kjellberg och Linda Qviström från Upplands-museet)	Berit Wallenbergs stiftelse	Nordliga vapenhus i Uppland
Stockholms universitet	Konstvetenskapliga institutionen	2009-	Margareta Ridderstedt		Liturgiska textilier från svenska ateljéer 1880-1930
Stockholms universitet	Romanska och klassiska Institutionen	2012-2013	Christina Sandquist Öberg	Berit Wallenbergs stiftelse, Torsten Söderbergs stiftelse	Medeltida textskatt i uppländska kyrkor
Umeå universitet	Institutionen för idé- och samhällsstudier	2012-2015	Carola Nordbäck	Finansiering genom forskningsområdet "Nordliga studier" vid Umeå universitet	Norrländsk kyrko- och utbildningshistoria (NOKOUT)
		2012-2015	Daniel Lindmark	Formas	Samiska röster och ångerfulla kyrkor. Historiebruk i försoningsprocesser mellan kyrka och samer.
Upplands-museet		2013, 2014	Pia Bengtsson Melin	Brusewitzfonden, KVHAA. Berit Wallenbergs stiftelse	Marka kyrkas byggnadshistoria i skenet av en nyframtagen målningssvit

		2011-2012	Pia Bengtsson Melin	Åke Wibergs stiftelse	Olle Hjortzberg som kyrkomålare
		2014	Herman Bengtsson	Svenska Fornminnesföreningen	Hammarby kyrkas medeltida räkenskaper
Uppsala Universitet	Institutionen för konstvetenskap	2012	Anna Nilsén	Berit Wallenbergs stiftelse	Den medeltida bildskatten i Uppsala domkyrka
		2011	Jan von Bonsdorff	RAÄ. Dnr: 353-03164-2010	Rapport om strukturer och strategier i forskning om kyrkligt kulturarv
			Anna Elmén Berg	Medfinansiering av bl.a. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien	Medeltidskyrkornas modernisering. Restaurering av åtta kyrkor i Övre Norrland under 1900-talet
		2011	Henrik Widmark	Medfinansiering av bl.a. Berit Wallenbergs stiftelse	Sveriges Kyrkor i centrum och periferi. Positioner och förflyttningar för ett vetenskapsprojekt i tillblivelse, om kyrkoforskningens historiografi
		2009	Markus Dahlberg.	RAÄ. Dnr:353-03376-2007	<i>Sockenkyrkoprojektet</i> Landskapets kyrkor, Gotland
Uppsala universitet	Institutionen för konstvetenskap Campus Gotland, Kulturvård	2007-2010, 2011-2014	Tor Broström	Energimyndigheten, Spara och Bevara	Centrum för energieffektivisering i kulturhistoriskt värdefulla byggnader (CEK)
		2007-2011	Tor Broström	RAÄ Dnr: 353-03851-2006	Skonsam och energieffektiv uppvärmning av kyrkor
		2007-2013	Campus Gotland	European Union Central Baltic INTERREG IVA programme 2007-2013	Sustainable Management of Historic Rural Churches in the Baltic Sea Region (SMC)
		2010-2013	Mattias Legnér	Vetenskapsrådet	Kulturarvet och komforten: frågan om lämpligt inomhusklimat i kulturbyggnader under 1900-talet
		2009-2014	Tor Broström	European Commission, Seventh Framework Programme for Research (FP7)	Climate for Culture - Damage risk assessment, macroeconomic impact and mitigation strategies for sustainable preservation of cultural heritage in times of

					climate change
--	--	--	--	--	----------------

Skrifter från Institutionen för kulturvård. Tidigare utgåvor i urval

Brunskog, Maria (2000). *Lacquerwerk: makers, manufacture, and conservation of Swedish objects with japanned surfaces*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Frøysaker, Tine (2002). *The church paintings of Gottfried Hendtzschel in Norway: past and future conservation*. Diss. Göteborg: Univ., 2002

Hjorth, Jan (2003). *Exhibitions!: the nature of exhibitions : what are they and could they be better? : the Swedish travelling exhibitions experience*. Lic.-avh. Göteborg : Göteborgs universitet, 2003

Holmberg, Ingrid Martins red. (2014) *Vägskälens kulturarv – kulturarv vid vägskäl. Om att skapa plats för romer och resande i kulturarvet. En rapport från forskningsprojektet Rörligare kulturarv*. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag

Karlsson, Tomas (2013). *Ramverksdörr: en studie i bänksnickeri*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Persson, Erika (2012). *Romers kulturarv i Göteborg: en landskapsdimension*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Ranby, Henrik (2013). *Henriks byggnadsvård: kulturarv arbete mellan teori och praktik*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet,

Bornmalm, Lennart & Lagerqvist, Bosse (red.) (2010). *Studier i det maritima kulturarvet - nr 1*: Göteborgs universitet. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Westerlund, Tina (2013). *Trädgårdsmästarens förökningsmetoder: schema och katalog över förökningsdelar vid vegetativ förökning av fleråriga örtartade växter: licentiatuppsats i kulturvård*. Licentiatavhandling Göteborg: Göteborgs universitet, 2013

Svenska kyrkans kulturarv - Forskningsöversikt 2009-2014

Vilka forskare och forskningsmiljöer sysslar med Svenska kyrkans materiella kulturarv idag? Går det att urskilja särskilda frågor eller teman som präglar forskningsfältet? Det är frågor som besvaras i denna översikt, som tar sin utgångspunkt i en systematisk genomgång av aktuella forskningsprojekt. Översikten omfattar såväl publicerade forskningsresultat (artiklar, litteratur, rapporter) som projektansökningar och examensarbeten från perioden 2009-2014. Här ingår också publikationer som har tillkommit i samverkan mellan kulturmiljösektorn och ett lärosäte eller som på annat sätt har stark anknytning till en akademisk miljö.

Forskningsöversikten är en del av projektet *Gamla kyrkor – nya värden. Bruk och förvaltning av kyrkor i ett förändrat samhälle* som finansieras av Svenska kyrkan och Riksantikvarieämbetet. Arbetet har utförts i samverkan med Svenska kyrkans forskningsenhet, vilken också har stått för en del av finansieringen.

Religious Heritage in Transformation är Institutionen för kulturvårds webbportal för forskningsprojekt som med olika angreppssätt och i olika forskarkonstellationer behandlar förändringarna av det religiösa kulturarvet. 2014 pågår flera projekt i samarbete mellan Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, Tema Q, Linköpings universitet, Institutionen för samhällsvetenskap och filosofi, Jyväskylä universitet, Finland, Hugo Valentin centrum, Uppsala universitet samt Svenska kyrkan.

